

Kognition kieli: Miten suomen kieli käsitteistää aistihavainnon?

Ihmisen käsitys ympäröivästä todellisuudesta perustuu ennen kaikkea aistihavainnointiin. Aistijärjestelmämme määrää sen, mitä asioita voimme havaita, ja myös sen, millä tavoin asiat hahmotamme: millaisen näkökulman omaksumme johonkin havaitsemaamme tilanteeseen, mikä siinä kiinnittää huomion ja mikä taas jää taustalle. Meillä on käsityksiä myös aistihavainnoinnista itsestään, ja nämä käsitykset heijastuvat eri tavoin aistihavaintoja kuvaavissa kielellisissä ilmauksissa. Tarkastelemalla aistihavaintoja kuvaavia ilmauksia voimme saada selville jotakin siitä, millaisena kieleemme esittää aistihavaintoprosessin, sen osallistujat ja näiden väliset suhteet. Kieleen on esimerkiksi vakiintunut tapa esittää aistihavainto suuntaisesti, mikä näkyy merkitykseltään muutoksellisten paikanilmausten käyttönä havaitsijan ja havaittavan paikkaa kuvattaessa. Aistihavainto voidaan tällöin esittää suuntautuvaksi joko havaitsijasta havaittavaan päin (*Näin ikkunastani kukkulalle*) tai päinvastoin (*Näin mereltä laivan valot*), vaikka varsinaista liikettä ei havainnossa esiintyisikään.

Tässä kirjoituksessa tarkastelen eräitä sellaisia syntaktisia ja semanttisia ilmiöitä, jotka liittyvät aistihavainnon koodaukseen suomen kielessä. Tarkastelen erityisesti suuntaisuuden ilmenemistä erilaisissa aistihavaintoja kuvaavissa lauseissa ja pohdin sitä, millaiset tekijät vaikuttavat aisti-ilmausten suuntaisuuteen ja aiheuttavat eroja niin yksittäisen aistialueen sisällä kuin eri aistialueiden välilläkin. Suuntaisuuden lisäksi tarkastelen aistihavaintosuhteen luonnetta sen ajallisen jatkuvuuden kannalta; tätä ilmentää kielellisesti aspekti. Tarkastelen myös aistihavainnon yhteydessä esiintyvää eksistentiaalista merkitystä, joka perustuu siihen, että kohteen havaitsemiseen voi liittyä samalla sen olemassaolon toteaminen. Kiinnitän päähuomioni näköhavainnon ilmauksiin, mutta tarkastelen niiden rinnalla myös muiden aistialueiden ilmauksia. Näköhavainnon ilmausten keskeinen asema työssäni johtuu siitä, että näkö on ensisijainen ja tärkein aistimme, ja siksi myös sen kielentämisessä voi olettaa

olevan käytössä rikkaampi ja vivahteikkaampi systeemi kuin muiden aistialueiden kielentämisessä.

1. Suomen perusaistihavaintoverbien systeemi

Suomen perusaistihavaintoverbit muodostavat kolmijakoisen systeemin, jossa kullakin aistialueella erotetaan yleistä aistilla **havaittavuutta** ilmaiseva intransitiiviverbi, aistilla **havaitsemista** ilmaiseva epäagentiivinen transitii- viverbi sekä aistilla **havainnointia** ilmaiseva agenttiivinen transitii- viverbi. Näköaistimusta kuvaa siten (edellä mainitussa järjestyksessä) verbisarja *näkyä ~ nähdä ~ katsoa* [sekä tämän johdokset kontinuaatiivinen *katsella* ja momentaaninen *katsahtaa*], kuuloaistimusta *kuulua ~ kuulla ~ kuunnella*, haju- aistimusta *haista ~ haistaa ~ haistella*, makuaistimusta *maistua ~ maistaa ~ maistella* ja tuntoaistimusta *tuntua ~ tuntea ~ tunnustella* (jaottelusta ks. Alhoniemi 1975, 15). Nimitän kyseisiä verbiryhmiä tässä **havaittavuusverbeiksi**, **havaintoverbeiksi** ja **havainnointiverbeiksi**. Yhteisnimityksenä kaikille aistihavainnoille kuvaaville verbeille käytän termiä **aistihavaintoverbi**.

Mainittujen lisäksi aistihavaintoa voidaan ilmaista monilla muillakin verbeillä. Etenkin agenttiivista näköhavainnointia kuvaa suuri määrä merkitykseltään deskriptiivisiä verbejä, mm. *töllöttää*, *tuijottaa*, *pällistellä* ja *vahdata*. Pajunen (2001, 320) toteaa, että erilaisten aistimodaliteettien ilmauksina esiintyy verbejä, jotka leksikalisoivat esim. aistimisen tapaa (*tuijottaa*, *höristää*) tai aistimuksen aiheuttajaa (*kärytä*) tai evaluoivat aistikokemusta (*lemuta*). Lisäksi myös perusaistihavaintoverbeillä on erilaisia abstrakteja, muuta kuin varsinaista aistihavaintoa kuvaavia merkityksiä, esim. *nähdä*-verbi voi näköhavainnon lisäksi ilmaista 'ymmärtämistä': *Näen nyt, että olin eilen väärässä*. Muut kuin perusaistihavaintoverbit ja myös perusaistihavaintoverbien erikoismerkitykset jäävät kuitenkin tämän artikkelin ulkopuolelle.

Lähelle perusaistihavaintoverbejä tulee näköhavaintoverbien systeemiä täydentävä *näyttää*-verbi, jolla on kaksi keskeistä merkitystehtävää: 'aistihavainnon perusteella syntyvän vaikutelman kuvaaminen' (*Paita näyttää kalliilta*) ja 'havainnoijalle aistittavaksi esitteleminen' (*Pekka näytti minulle lomakuviaan*). Ensin mainittua tehtävää koodaa myös kuulohavainnon alueella erillinen *kuulostaa*-verbi (*Tarina kuulostaa uskottavalta*), mutta muilla aistialueilla ei tällaista erillistä merkitykseltään neutraalia verbiä ole (hajuaistimusta kuvaamassa on tosin *haiskahtaa*-verbi, jonka merkitys on kuitenkin affektinen), vaan tehtävässä käytetään normaaleja intransitiivisia havaintoverbejä (*Keitto haisee ~ maistuu pilaantuneelta*; *Seinä tuntuu kostealta*). Tähän ilmaustyyppiin liittyy paikallissijojen erikoiskäyttö, jossa tulo- ja erosija ovat keskenään vaihtoehtoisia keinoja ilmaista aistivaikutelman laatua (esim. *Keitto tuoksuu hyvältä ~ hyvälle*). Koska tällaiset ilmaukset eivät kuitenkaan

kuvaa perusaistihavaintoa itseään vaan aistihavainnon pohjalta syntyvää vaikutelmaa, nekin jäävät tämän artikkelin ulkopuolelle. *Näyttää*-verbin toista merkitystä 'esittää havainnoijalle aistittavaksi' ei muilla aistialueilla koodata lainkaan erillisillä verbeillä; osittain samanlaisessa tehtävässä voidaan käyttää kuratiivisia teettoverbejä (*Pekka maistatti minulla keittojaan ~ kuuntelutti minulla musiikkiaan*). Näihin kuitenkin liittyy selvä teettämisen merkitys, jollaista *näyttää*-verbi ei saa.

Myös hajuaistimuksen koodauksessa kolmijakoinen perussysteemi täydentyy muilla verbeillä. Hajuaistilla havaittavuutta ilmaisevat *haista*-verbin lisäksi ainakin aistijan miellyttäväksi kokemaa hajuaistimusta kuvaava *tuoksua* ja vastaavasti epämiellyttävää hajuaistimusta kuvaavat *löyhkätä* ja *lemuta*. Vaikka *haista*-verbi itse on periaatteessa neutraali ja kykenee kuvaamaan niin positiivisia kuin negatiivisiakin aistielämyksiä (*Kylläpä täällä haisee hyvältä ~ pahalta!*), sillä on silti selvä ja muista havaittavuusverbeistä poikkeava taipumus saada negatiivisia konnotaatioita. Esimerkiksi sellainen tilalause kuin *Täällä haisee* kuvaa selvästi negatiivista aistimusta. Muista havaittavuusverbeistä ei voida muodostaa vastaavia tilalauseita (**Täällä näkyy ~ kuuluu ~ maistuu ~ tuntuu*).

Suomessa esiintyvä perusaistihavaintoverbien kolmijako on myös tyypologisesti varsin tyypillinen: samantyyppisen jaottelun on esittänyt eri kielten aistihavaintoverbejä tarkastellut Viberg (1984, 124–127; 2001, 1295), joka jakaa aistihavaintoverbit ensin kahtia kokijälähtöisiin (experiencer-based; ryhmään kuuluvat kaikki transitiiiviset aistihavaintoverbit eli havainto- ja havainnointiverbit) ja ilmiölähtöisiin (phenomenon-based, ryhmään kuuluvat intransitiiviset aistihavaintoverbit eli havaittavuusverbit). Kokijälähtöiset verbit jaetaan edelleen merkityksensä perusteella toimintoihin (activities; havainnointiverbit) ja kokemuksiin (experiences; havaintoverbit). Kokijälähtöiset verbit saavat kaksi pakollista täydennystä, subjektin ja objektin, ja niiden subjekti koodaa kokijaa (havaitisijaa) ja objekti ärsykettä (havainnon kohdetta). Ilmiölähtöiset verbit taas saavat vain yhden täydennyksen, subjektin, joka koodaa havainnon kohdetta.

Vaikka kolmijakoinen systeemi yleisellä tasolla vaikuttaa sopivalta myös suomen aistihavaintoverbisysteemin kuvaamiseen, on huomautettava, että suomen systeemi ei ole aivan symmetrinen eri verbimerkitysten ja aistialueiden välillä. Havaittavuutta ilmaisevat verbit (*näkyä, kuulua, tuntua, haista, maistua*) erottuvat kyllä kaikilla aistialueilla muista, mutta havainto- ja havainnointiverbien välinen ero ei ole yksiselitteinen haju- ja makuaistimusta kuvattaessa. Yksiselitteisesti agenttiivisten havainnointiverbien *kuunnella* ja *haistella* lisäksi myös edellä ei-agenttiivisina esitetyt havaintoverbit *haistaa* ja *maistaa* voivat saada agenttiivisen tulkinnan. Tulkinta riippuu tällöin mm. objektin sijasta: partitiiviobjektin yhteydessä nämä verbit tulkitaan yleensä havainnointiverbeiksi (*Maistoin valkosipulia ~ Haistoin ruusua*), totaaliobjek-

tin yhteydessä havaintoverbeiksi (*Maistoin [ruoassa] valkosipulin ~ Haistoin [ilmassa] ruusun*; ks. Huomo 2002).

Totaaliobjektin käyttö liittyy laajempaan havaintoverbejä koskevaan syntaktiseen ilmiöön, kvasiresultatiivisuuteen. Kvasiresultatiiviset verbit ovat aspektuaalisen objektinmerkinnän kannalta poikkeuksellisia siinä suhteessa, että ne saavat totaaliobjektin myös samanlaisena jatkuvaa staattista tilannetta ilmaistessaan, vaikka yleensä totaaliobjektin tehtävänä on ilmaista lauseen resultatiivisuutta eli sitä, että se kuvaa päätepisteeseen johtavaa tilannetta (kvasiresultatiivisuudesta ks. Itkonen 1974, 181–184; Leino 1991, 160–164; Huomo 2001; 2002). Aistihavaintoverbeistä juuri havaintoverbit (*nähdä, kuulla, tuntea, haistaa, maistaa*) kuuluvat kvasiresultatiiviverbien ryhmään, sillä ne saavat partitiiviobjektin yleensä vain silloin, kun partitiivin tehtävä on objektin tarkoitteen kvantifiointi (*Näin vuorella koko ajan kotkia*). Pelkkää rajaamatonta aspektia ei partitiivi voi niiden yhteydessä yleensä ilmaista (**Näin vuorella koko ajan kotkaa*); poikkeuksena ovat edellä mainitut *haistaa-* ja *maistaa-*verbien agenttiiviset käytöt.

Aspektuaaliselta kannalta havaintoverbit ovat kaksitulkkintaisia: ne voivat ilmaista joko aspektiltaan rajattua, inkoatiivista 'aistilla huomaamista' (*Näin sinut kun tulit ulos; Kuulin äänesi kun huusit; Haistoin heti sisälle astuttuani kalan hajun*) tai rajaamatonta, staattista tilaa (*Näin sinut koko ajan kun seisoit pihalla; Kuulin äänesi koko ajan kun huutelit pihalla; Haistoin sisällä ollesani koko ajan kalan hajun*). Havainnointiverbit puolestaan kuvaavat yleensä aspektiltaan rajaamatonta, irresultatiivista prosessia, mutta niistäkin ainakin *katsoa* voidaan tulkita momentaanisesti (*Katsoin sinua 'katselin' tai 'katsahdin'*); *kuunnella, haistella* ja *tunnustella* kuvaavat yksiselitteisemmin jatkuvaa toimintaa. Vibergin (2001, 1296) mukaan tällainen jako on ylipäätään kielissä tyyppillinen. Havaittavuusverbit taas ovat aspektiltaan staattisen tilan ilmauksia samaan tapaan kuin havaintoverbit toisessa tulkinnassaan. Inkoatiivisen tulkinnan mahdollisuus ei ole niillä erityisen vahva, mikä johtunee niiden merkityksen geneerisyydestä havaitsijan osalta: havaittavuuden kannalta ne kuvaavat kyllä aikapaikkaisia asiointiloja (jokin on aistilla havaittavissa tietynä ajankohtana ja tietyssä paikassa), mutta varsinaisten havaintotapahtumien osalta niiden merkitys on geneerinen (esim. *näkyä* 'olla kenen hyvänsä näköaistilla havaittavissa'). Inkoatiivinen tulkinta voidaan kyllä havaittavuusverbeillekin aiheuttaa esim. adverbiaalinen avulla: *Äkkiä horisontissa näkyi laiva*.

2. Aistihavaintotilanne ja sen osallistajat

Aistialueita voidaan ryhmitellä sen mukaan, onko aistimuksen perustuttava suoraan fyysiseen kosketukseen havaitsijan ja havaittavan välillä (tuntoaisti,

makuaisesti) vai voiko osallistujien välillä olla spatiaalista etäisyyttä (näköaisti, kuuloaisti, hajuaisti). Tällä perusteella voidaan puhua *lähi-* ja *etäaisteista* (Pajunen 2001, 319¹). Lähiaistimusta kuvaavassa lauseessa pelkän havaitsijan tai pelkän havaittavan sijaintipaikan kuvaaminen on rajallisempaa kuin etäaistimusta kuvaavassa lauseessa, koska lähiaistimuksen edellytyksenä on yleensä osallistujien suora kontakti ja siten sijainti samassa paikassa. Kuitenkin ainakin tuntoaistimusta kuvattaessa havaitsijan ja havaittavan sijainti erillisissä paikoissa on mahdollista, mikäli aistimus tapahtuu jonkinlaisen välittävän aineksen läpi, esim. *Tunsi jäälohkareen kylmyyden metrin päästä ~ metrin päähän; Hän tunsi kiven teltan pohjan alla.*

Kaikkien aistihavaintoverbien kuvaama tilanne on siinä mielessä samantyyppinen, että siinä on oltava mukana (vähintään) kaksi osallistujaa: havaittava ja havaitsija. Vaikka havaittavuusverbit ottavatkin täydennykseksen vain havaittavaa kuvaavan ilmauksen ja jättävät havaitsijan koodaamatta, niidenkin merkityksessä on implisiittisesti mukana myös havaitsija, joka kokee aistivaikutelman. Tällöin havaitsija jää periaatteessa geneeriseksi, vaikka kontekstin perusteella ilmaus voidaankin tulkita esim. niin, että havaitsijana on puhetilanteen osallistuja. Näin käy etenkin jos mukana on tällaista tulkintaa tukevia deiktisiä ilmauksia, esim. *Vesitorni näkyy tänne*. Geneerisesti voidaan käyttää myös havaintoverbejä, esim. nollasubjektirakenteissa *Ilotulituksen näkee rannalta; Puheen kuulee tänne* (Löflund 1998, 153–154). Tällöin niiden merkitys tulee lähelle havaittavuusverbejä: ne ilmaisevat ”aistimista ja havaitsemista, joka seuraa automaattisesti, kunhan [...] kokija vain joutuu tiettyyn tilanteeseen tai paikkaan tai toimii tietyllä tavalla” (Jokela 2004, 47), ts. ne kuvaavat objektin tarkoitteen yleistä havaittavuutta jostakin lokaliteetista käsin ja saavat helposti modaalisen merkityksen, jossa ne eivät ilmaise konkreettista aikapaikkaista havaitsemista vaan periaatteellista havaitsemisen mahdollisuutta (’on havaittavissa’). Sitä vastoin havainnointiverbit – kuten agenttiiviset verbit yleensäkin (ks. Vilkuna 1992, 174; Laitinen 1995, 339–340) – eivät erityisen luontevasti sovi tällaiseen käyttöön (*Täältä näkee vesitornin vs. ?Täältä katsoo vesitornia*). Niiden käyttö geneerisessä merkityksessä on kyllä mahdollista erilaisissa geneerisyyttä suosivissa konstruktioissa (esim. *Sitä katsoo vesitornia ja miettii maailman menoa; Jos täältä katsoo vesitornia, niin näkee hyvin sen korkeuden*), mutta tällöin ilmaistavana ei ole yleinen aistilla havaittavuus.

Itse aistihavainnon luonne on jokseenkin samanlainen havaintoverbeissä ja havaittavuusverbeissä (esim. *kuulla ~ kuulua, nähdä ~ näkyä*), sillä mo-

¹ Pajunen (2001, 319) luokittelee hajuaistin lähiaistiksi, mutta tässä kirjoituksessa sitä käsitellään etäaistina, koska hajuaistimus on mahdollinen myös silloin, kun havaittava ja havaitsija sijaitsevat selvästi erillisissä paikoissa ja mahdollisesti hyvinkin kaukana toisistaan (*Hän haistoi metsäpalon yli kymmenen kilometrin päähän*).

lemmat ilmaisevat epäagentiivista aistihavaintoa, jossa havaitsija on kokijan roolissa. Varsin toisenlaisia ovat havainnointiverbit (esim. *katsoa*, *haistella*, *kuunnella*), joiden yhteydessä havaitsijan roolissa yhdistyy agentin ja kokijan piirteitä. Ylipäättään aistihavaintosuhteessa havaitsijana on oltava elollinen olio, jonka aktiivisena alueena (termistä ks. Langacker 1991, luku 7) aistihavaintosuhteessa toimii se aistielin, jonka avulla aistimus tapahtuu. Esimerkiksi näköaistimuksessa aktiivisena alueena ovat silmät ja kuuloaistimuksessa korvat. Aistihavainnon kohdetta koskeva tulkinta sen sijaan voi vaihdella suurestikin: kohteena voi olla konkreettinen olio (*Näin koiran*), tapahtuma (*Näin koirien tappelun*) tai jonkinlainen aines (*Näin valoa*). Aistihavaintoon voi liittyä varsinaisen havaitsemisen lisäksi myös muu havaitsemiseen perustuva mentaalinen operaatio (esim. päättely), ja tällöin aistihavainnon kohteeksi voidaan esittää myös abstrakti asia, kuten lauseissa *Näin kellosta ajan*, *Näin, että hän oli itkenyt ja Näin lehdestä, että serkkusi oli kuollut* (erityyppisistä havainnon kohteista ks. Dik ja Hengevald 1991).

Havainnon kohteeksi voidaan monilla aistialueilla esittää jonkin konkreettisen olion asemesta tämän olion aikaansaama ärsykesignaali. Niinpä voidaan – suunnilleen samaa tarkoittaen – sanoa yhtä hyvin *Kuulin ulkona talitiaisen* kuin *Kuulin ulkona talitiaisen viserryksen* tai *Haistoin kaapissa homejuuston* kuin *Haistoin kaapissa homejuuston tuoksun*. Panther ja Thornburg (2003, 225–229) esittävät, että monissa (englannin) aistihavaintoilmauksissa puhutaan kirjaimellisesti aistiärsykkeestä vaikka tarkoitetaan ärsykkeen aiheuttajaa. Näin käy esimerkiksi silloin, kun esitetään kysymys *Mikä tuo ääni on?* ja odotetaan vastaukseksi sentyyppistä lausetta kuin *Se on orava* (eikä esim. lausetta *Se on naksuva ääni*) huolimatta siitä, että kirjaimellisesti on kysytty äänestä itsestään eikä sen aiheuttajasta. Panther ja Thornburg katsovat tämänkaltaisten ilmausten sisältävän metonymiaa, jossa aistimus edustaa aistimuksen syytä (PERCEPTUAL EVENT FOR ITS CAUSE). Päinvastaisessa suunnassa esiintyvää metonymiaa voi nähdä sentyyppisissä ilmauksissa kuin *Tyhjässä varastorakennuksessa haisi mädäntynyt kala*, joka ei välttämättä puhu mistään tietystä kalasta vaan voi kuvata pelkkää mädän kalan hajun olemassaoloa.

Panther ja Thornburg (2003) myös huomauttavat, että nimenomaan aistiärsykkeeseen viittaavia ilmauksia esiintyy lähinnä kuulo-, haju- ja makuaistien alueilla (suomessa esim. *ääni*, *surina*, *kitinä*, *vinkuna*; *haju*, *tuoksu*, *löyhkä*; *maku*), kun taas näköaistin alueella on tyypillisempää käyttää konkreettiseen olioon viittaavia ilmauksia. Ainakaan sellaista neutraalimerkityksistä, jonkin aistialueen ärsykkeeseen yleisesti viittaavaa substantiivina kuin *haju* tai *maku* ei näköaistimuksen kuvaamiseen liene olemassa; tehtävässä voidaan käyttää vain sellaisia merkitykseltään spesifisempiä (nimenomaan tietyyntyyppiseen ärsykkeeseen viittaavia) ilmauksia kuin *valo* tai *kajastus*. Pantherin ja Thornburgin mukaan näköhavainnon ymmärretään kohdistuvan muita aistimuksia suoremmin havainnon kohteeseen ”itseensä” eikä kohteesta lähtöisin

olevaan ärsykesignaaliin. Niinpä esimerkiksi haju-, kuulo- ja makuaistimuksesta voidaan esittää sellaisia kysymyksiä kuin *Mikä on tuo haju ~ ääni ~ maku?*, kun taas näköhavainnon kohteesta kysytään tyyliin *Mikä tuo on?*. Pantherin ja Thornburgin mukaan ilmiö heijastaa näköaistin ensisijaisuutta muihin aisteihin nähden ja sen ymmärtämistä eräänlaiseksi perusaistiksi, joka tarjoaa suurempaa ulkomaailmaa koskevaa evidenssiä kuin muut aistit. Myös Viberg (2001) katsoo, että näköhavainnon ilmauksilla on erityisasema muihin aisti-ilmauksiin nähden: ne ovat yleensä rakenteeltaan tuntomerkitömiä, ja näköhavaintoa (osin myös kuulohavaintoa) ilmaisevat verbit leviävät usein merkitsemään myös muunlaista aistihavaintoa. Viberg myös huomauttaa, että näköhavainnosta puhuminen on yleensä tuntomerkitön tapa ilmaista asiaa, joka havaitaan monella aistilla yhtä aikaa. Esimerkiksi lause *Näin haisunäädän hiipivän vuoteeseeni* kertoo näköhavainnosta mutta jättää auki sen, havaittiinko haisunäätä samanaikaisesti myös muilla aisteilla. Sitä vastoin kuulo-, hajutai tuntoaistimusta kuvaava *Kuulin ~ haistoin ~ tunsin haisunäädän hiipivän vuoteeseeni* tuntuu implikoivan, että näköhavaintoa ei tapahtunut.

3. Aistihavainnon suuntaisuus

Yksi aistihavaintoja kuvaavien ilmausten kiintoisimmista piirteistä on aistihavainnon esittäminen suuntaisesti. Suuntaisuus on aistihavainnon ilmauksissa hyvin tyypillistä huolimatta siitä, että itse havaintotilanteessa ei varsinaista osallistujien liikettä tarvitse esiintyä, tai jos sitä esiintyy, se ei ole itse aistihavainnon kannalta olennaista. Talmy (2000, 115–116) pitää aistihavainnoista ainakin näköhavainnon suuntaisuutta yhtenä fiktiivisen liikkeen ilmentymänä. Fiktiivisellä liikkeellä tarkoitetaan yleisesti ottaen staattisen tilanteen kielentämistä merkitykseltään dynaamisilla elementeillä, ja fiktiivistä liikettä (tai yleisemmällä tasolla fiktiivistä dynaamisuutta) esiintyy hyvin monenlaisissa ilmauksissa (suomen kielen fiktiivisen liikkeen ilmauksista ks. Karsikas 2004). Tunnetuin esimerkki fiktiivisestä liikkeestä ovat sellaiset pitkänomaisen olion staattista sijaintia kuvaavat lauseet kuin *Valtatie 1 menee Turusta Helsinkiin*, jossa käytetään liikeverbiä ja suuntaisia paikanilmauksia kuvaamaan tien staattista sijaintia kahden kaupungin välillä. Kognitiivisen kielitieteen ajatuksena on, että tällainen muutoksellisten elementtien erikoiskäyttö heijastaa tilanteen dynaamista käsitteistystä eli siitä tehtyä dynaamista tulkintaa: kielenkäyttäjät tarkastelee tilannetta tietystä näkökulmasta ja ”etenee” siinä valitsemassaan suunnassa. Talmy (mt.) katsoo myös näköhavainnon ilmausten yhteydessä esiintyvien suuntaisten elementtien heijastavan sitä, että näköhavainto ymmärretään jonkinlaiseksi energiavirraksi tai ärsykesignaalin liikkeeksi havaittajan ja havaittavan välillä.

Yleisesti ottaen aistihavainnon ilmauksissa suuntaisuus voi vaihdella niin, että aistihavainto esitetään suuntautuvaksi joko havaitsijasta havaittavaan päin (*Näin paraatin parvekkeeltani; Kuulin riitelynne huoneestani*) tai päinvastoin (*Näin paraatin parvekkeelleni; Kuulin riitelynne huoneeseeni*). Suuntaisuustyyppissä *havaitsija => havaittava* havaitsijan voisi siis ajatella lähettävän jonkinlaisen fiktiivisen signaalin tai energiavirran kohti havaittavaa. Tyyppissä *havaittava => havaitsija* taas havaittavasta lähtöisin oleva ärsykesignaali on liikkeessä kohti havaitsijaa. Tällainen ärsykesignaali voi olla fiktiivinen, mutta erityisesti kuulo- ja hajuaistimuksissa esiintyy myös aineksen (äänen tai hajun) liikettä, jolloin suuntaisuuden voi ajatella perustuvan aitoon siirtymään. Esimerkiksi lauseessa *Ääni kuului talon sisälle asti* suuntaisuus voi siten perustua ääniaaltojen aitoon liikkeeseen. Ääniaaltojen liikkeen ihminen myös pystyy aisteillaan havaitsemaan (esim. kaikuilmion avulla). Tilanne on toisenlainen näköhavaintoa kuvaavissa lauseissa, joita voi pitää selvemmin fiktiivisen liikkeen ilmauksina².

Suomessa suuntasijojen käyttöä voi yleisestikin ottaen motivoida paitsi kuvattavaan tilanteeseen sisältyvä varsinainen siirtymä (jossa tilanteen jokin osallistuja liikkuu, esim. *Hän juoksi taloon*) myös puhujayhteisön vakiintunut tapa tulkita jokin tilanne suuntaisesti, vaikkei siinä varsinaista liikkuvaa oliota esiintyisikään. Suuntasijat voivat konkreettisen liikkeen lisäksi kuvata esimerkiksi jonkin konkreettisen tai abstraktin energiavirran suuntaa (ks. Alhoniemi 1975): *Laulaja lauloi mikrofoniin; Huusin hänelle parvekkeelta; Tähtäsin jousipyssyllä maalitauluun; Lapsi vakoili meitä pöydän alta; Rikollinen johti liigaansa vankilasta; Varjo heijastui seinälle*. Näissä lauseissa mikään tilanteen osallistuja ei varsinaisesti siirry paikasta toiseen, vaan suuntaiset paikallissijailmaukset kuvaavat sellaista suuntaisuutta, jossa todellista tai kuvitteellista energiaa välittyy tilanteen osallistujien välillä. Esimerkeissä tällaisena energiana toimii mm. ääni, projisoitu liikerata, katse, toimintaenergia tai valo. Tätä vasten onkin luontevaa ajatella, että myös aistihavaintoa kuvaavissa ilmauksissa esiintyviä suuntasijoja motivoi tilanteen dynaaminen käsitteisyys.

² Fysikaalisessa mielessä näköaistimus perustuu kyllä valon aitoon (ei fiktiiviseen) liikkeeseen, mutta koska kielellinen käsitteisyys pohjautuu "kansanteoriaan" erilaisista ilmiöistä ja koska valon liikettä ei voi varsinaisesti aisteilla havaita, Talmy (2000, 111) katsoo erilaisia valonsäteilyyn perustuvia tilanteita kuvaavien suuntaisten ilmausten edustavan juuri fiktiivistä liikettä. Tilanne on toisenlainen kuulo- ja hajuaistimuksissa, koska niissä ärsykkeen liike voidaan aidossa mielessä havaita (esim. kuulon osalta kaikuilmiöissä tai hajun osalta kaasun liikkeenä ilmassa).

4. Pääaistimme: näkö

Tarkastelen tässä luvussa näköhavainnon ilmauksia ja erityisesti suuntaisuuden ilmaisemista paikallissijoilla eri näköhavaintoverbien yhteydessä. Tarkastelen sijojen käyttöä vain sellaisissa tilanteissa, joissa sekä havaitsija että havaittava pysyvät paikallaan; tällöin sijan valintaa ei motivoi osallistujien liike, vaan se ilmentää puhtaasti itse aistihavainnon käsitteistämistä joko suuntaiseksi tai staattiseksi suhteeksi. Pohdin myös kysymystä näköhavainnon ja eksistentiaalisuuden suhteesta; tämä aihepiiri on saanut aiemmin fennistiikassa huomiota nimenomaan *näkyä*-verbin eksistentiaalista merkitystä tarkasteltaessa. Katson, että eksistentiaalista merkitystä (väljässä mielessä) esiintyminen myös transittiivisen *nähdä*-verbin yhteydessä. Tällöin havainnon kohteen olemassaolon toteaminen esitetään havaitsijan näkökulmasta, johon kielenkäyttäjät samastuu. Pohdin ensin *nähdä*-verbin yhteydessä mahdollisia suuntaisuuden ilmauksia ja vertaan näiden havaintojen perusteella syntyvää käsitteistystä näköhavainnon suuntaisuudesta sitten *katsoa* ja *näkyä*-verbien yhteydessä esiintyvien paikani ilmausten esittämään suuntaisuuteen; tämän jälkeen kiinnitän huomion verbin eksistentiaaliseen merkitykseen.

4.1. Nähdä

4.1.1. Havaitsijan paikka

Havaintoverbeihin kuuluvan *nähdä*-verbin yhteydessä havaitsijan paikkaa voidaan periaatteessa ilmaista sekä tulosijalla että erosijalla: *Näen Pekan täältä* ~ *Näen Pekan tänne*; *Näin paraatin parvekkeeltani* ~ *parvekkeelleni*. Kognitiivisen semantiikan hengessä voidaan ajatella, että näkeminen on ainakin havaitsijaan suhteutettavan suuntaisuuden kannalta tulkittavissa yhtä lailla havaitsijasta havaittavaan päin kuin havaittavasta havaitsijaan päin suuntautuvaksi fiktiivisiksi energian tai aistiärsyksen liikkeeksi. Erosija vaikuttaa kuitenkin tulosijaa semanttisesti neutraalimmalta vaihtoehdolta siinä mielessä, että siihen ei liittyne erityisiä implikaatioita, kun taas tulosijan käyttöön liittyy vaikutelma havainnon ulottuvuuden ja havaintoväylän esteettömyyden korostamisesta. Esimerkiksi lause *Näen paraatin parvekkeelleni* voi implikoida erosijaista vaihtoehtoa selvemmin sitä, että minun ei tarvitse poistua parvekkeelta paraatin nähdäkseen. Lause *Näen Pekan tänne* taas olisi luonteva esim. kontekstissa, jossa Pekka on aikeissa esittää jonkinlaisen ohjelma-meron, jota minun on tarkoitus seurata, ja näköväylän esteettömyys ja havaintokyvyn ulottuvuus ovat näin etusijalla.

Havaitsijan paikkaa kuvaava tulosijainen määrite tuntuu erityisen luontevalta myös silloin, kun se ilmaisee havaitsijan ja havaittavan välistä etäisyyttä

ja puheena on esim. kyky erottaa havaittavassa kohteessa yksityiskohtia (*Näin seinässä olevan tahrn yli kymmenen metrin päähän*) tai kyky tehdä päätelmiä havaitun perusteella (*Näin laulajan hermostuneisuuden yli sadan metrin päähän*). Sellaista lauseparia kuin *Näin tappelun puolen kilometrin päästä ja Näin tappelun puolen kilometrin päähän* voi jopa pitää eräänlaisena minimiparina niiden erilaisten implikaatioiden takia: ensimmäinen lause on jälkimmäistä luontevampi kontekstissa, jossa korostuu havainnon vaikeus suuren etäisyyden vuoksi (*Näin tappelun puolen kilometrin päästä, joten en pystynyt tunnistamaan tappelijoita*), jälkimmäinen lause taas on luonteva kontekstissa, jossa korostetaan havainnon onnistumista etäisyydestä huolimatta (*Näin tappelun puolen kilometrin päähän, sillä se oli niin huomiotaherättävä*). Myös havaintotilanteen osallistujien välistä etäisyyttä korostavat terminatiiviset ilmaukset *asti* ja *saakka* tuntuvat tekevän tulosijan luontevammaksi: *Hän näki olohuoneen seinällä olevan huoneentaulun sanat ?eteiseen ~ eteiseen asti*. Yleisesti voi siis sanoa, että tulosijan käyttöön havaitsijan paikan kuvauksessa ja täten näköhavainnon esittämiseen havaittavasta havaitsijaan päin etenevänä fiktiivisenä liikkeenä usein liittyy havaintokyvyn korostaminen etäisyydestä huolimatta sekä mahdollisesti myös implikaatio informaation siirtymisestä tai päätelmien tekemisestä havainnon pohjalta. Erosija taas on tunto-merkitön vaihtoehto havaitsijan paikkaa kuvaamaan.

Ero- ja tulosijan ohella havaitsijan paikkaa voidaan ilmaista myös olosijalla. Tällöin aistihavainnon suuntaisuus jää ilmaisevaksi ja lause puhuu staattisesti yhden tilanteen osallistujan paikasta. Olosijan käyttö pelkästään havaitsijan paikkaa kuvaamassa ei kuitenkaan liene kovin tyypillistä, mikä johtunee siitä, että olosijalla *nähdä*-verbin yhteydessä yleensä kuvataan joko kokonaistapahtuman näyttämöä, johon sekä havaitsija että havaittava sijoittuvat (*Näin kotonani eilen hiiren*), tai sitten pelkän havaittavan paikkaa (*Näin lasissani karpäsen*). Leino (1989, 201–202) toteaaakin, että näköhavaintoilmauksissa olosijat voivat olla monitulkintaisia toisaalta kokonaistapahtuman kehystulkinnan ja toisaalta yksittäisen osallistujan sijaintia ilmaisevan lokaatiotulkinnan välillä; Leino esimerkki on *Paavo katseli televisiota sängyssä ~ sängyssä*, jossa olosija sallii kehystulkinnan (sekä Paavo että televisio ovat sängyssä), erosija taas ilmaisee yksiselitteisesti, että vain Paavo on sängyssä. Lauseella on itse asiassa myös tulkinta, jossa pelkkä televisio on sängyssä; tällöin kokonaisuus [*televisiota sängyssä*] voidaan hahmottaa myös jälkiattribuutin sisältäväksi NP:ksi (ks. myös lukua 4.2.2. *katsoa*-verbistä). Vastaava monitulkintaisuus voi kuitenkin koskea myös erosijailmausta: Ojutkangas (2003, 169) mainitsee esimerkin *Näin kylästä kirkon tornin*, jossa kylä voi olla yhtä hyvin näkijän kuin kirkontorninkin paikka. Lausetta voidaan disambiguoida esim. *käsin*-tyyppisellä adverbilla (*Näin kylästä käsin kirkon tornin*), joka ilmaisee yksiselitteisesti, että erosijalla kuvataan havaitsijan (agentin) paikkaa.

Monitulkintaisuuden vaarasta huolimatta olosijan käyttö pelkän havaitsi-

jan paikkaa kuvaamassa on kuitenkin aivan mahdollista. Sellainen lause kuin *Junassa näin metsien vihertävät lehtipuut, vasta puhjenneet kukat ja lehmät laitumillaan* saa tulkinnan, jossa juna on pelkän havaitsijan sijaintipaikka, kun taas havainnon kohteet esiintyvät ulkopuolisessa maisemassa. Tällainen lauseenalkuinen paikanilmaus saakin helposti spatiaalisen merkityksensä lisäksi temporaalista sävyä ('junassa ollessani'; ks. esim. Huumo 1996). Ylipäättään näyttääkin siltä, että tällaiset temporaalistuneet paikanilmaukset sopivat erityisen luontevasti kuvaamaan pelkän havaitsijan paikkaa. Erityisen temporaalistavan adverbien (*vasta*) sisältävässä lauseessa *Vasta kukkulan huipulla (~ huipulta) näin taivaanrannassa siintävät vuoret* tällainen merkitys näkyy selvästi: lauseessa implikoituu puhujan liike ('vasta huipulle saavuttuani'), ja kukkulan huipulla sijaitseminen kytketään näin ajalliseen jatkumoon, joka koostuu henkilön peräkkäisistä sijaintipaikoista. Tällaisissa lauseissa tuntuu korostuvan myös aistihavainnon kontrolloimattomuus, ja aspektuaalisesti *nähdä*-verbi ilmaisee tällöin juuri inkoatiivista 'näköaistilla huomaamista', ei jatkuvaa havaintoa.

4.1.2. Havaittavan paikka

Havaitsijan paikan lisäksi paikallissijailmauksilla voidaan kuvata myös havaittavan paikkaa, ja tällöin paikallissijoja käytetään varsin toisenlaisella tavalla. Kuten edellä jo todettiin, nimenomaan *nähdä*-verbin yhteydessä tyypillinen havaittavan paikan ilmaisin on olosija (ks. Alhoniemi 1975, 8): *Näin puun oksalla linnun, Näin pihalla tappelun*. Alhoniemen mukaan verbi *nähdä* kuuluu tässä suhteessa erikoistapausten joukkoon, sillä sen yhteydessä esiintyvä olosijainen paikanilmaus noudattaa usein Paavo Siron (1964, 25–40) muotoilemaa **suhdesääntöä**, jonka mukaan esim. paikallissijailmaus transitiivilauseessa kytkeytyy objektiin (ja paikanilmauksena ilmaisee objektin tarkoitteen paikkaa) ja intransitiivilauseessa subjektiin. Yleisesti ottaen olosijailmaukset ovat Alhoniemen mukaan suhdesäännölle ongelmallisia, sillä niiden päätehtävä on ilmaista lauseen kuvaaman kokonaistilanteen ja ennen kaikkea verbin ilmaiseman toiminnan paikkaa, ei niinkään tilanteen yksittäisen osanottajan sijaintia.

Erosijallakin havaittavan paikkaa voidaan kuvata, etenkin mikäli havaittavasta ajatellaan siirtyvän jonkinlainen tajunnansisältö tai havaintokuva havaitsijalle (Alhoniemi 1975 puhuu kognitiivisista siirtymistä). Esimerkkejä tästä ovat sellaiset lauseet kuin *Näin mereltä laivan valot, Näin televisiosta uutiset, Näen kasvoistasi, että olet iloinen* tai *Näin numerosi puhelinluettelosta*, joista viimeisessä nimenomaan erosija kertoo, että havaintotilanteeseen liittyy tiedonsiirto. Vastaava olosijainen lause *Näin numerosi puhelinluettelossa* kertoisi ainoastaan sen, että huomasiin numerosi olevan luettelossa (vaikka

olin esim. luullut sitä salaiseksi), mutta jättäisi tiedon siirtymän ilmaisematta. Tällaiset lauseet, joissa erosijainen määräite kuvaa havaittavan paikkaa, sisältävätkin usein objektin, joka ilmaisee nimenomaan ärsykettä (*valo*) tai abstraktia tajunnansisältöä (*uutiset, puhelinnumero*). Tajunnansisällön esitetään tällöin liikkuvan lähtöpaikasta kohti havaitsijaa. Tällaiset tajunnansisältöä ilmaisevat objektit muistuttavatkin jossain määrin edellä puheena olleita, etenkin kuulo- ja hajuaistimusten ilmauksissa esiintyviä aistiärsykeilmauksia (esim. *haju, maku, ääni*). Tajunnansisällön siirtymää kuvaavissa lauseissa tilanteen käsitteistys myös poikkeaa konkreettisen olion havaintoa kuvaavista lauseista: konkreettinen olio koodataan nyt erosijalla ja hahmotetaan ärsykkeen tai tajunnansisällön lähtöpaikaksi, ei itse havainnoitavaksi kohteeksi. Näin esimerkiksi lause *Näin kirjahyllyssä television* esittää television itsensä havainnon kohteena, kun taas lause *Näin televisiosta uutiset* esittää television tajunnansisällön lähteenä. Erosijan käyttö saattaa jopa pakottaa tulkitsemaan lauseen objektin erityisellä tavalla niin, että sen voidaan hahmottaa ilmaisevan tajunnansisältöä. Siksi olosijaisen paikanilmauksen sisältävä *Näin televisiossa Krissen* voi puhua henkilöstä, kun taas erosijaisen ilmauksen sisältävä *Näin televisiosta Krissen* puhuu samannimisestä tv-ohjelmasta.

Edellä todettiin, että tulosijan käyttö havaitsijan paikkaa kuvaamassa (*Näin paraatin parvekkeelleni; Näin seinässä olevan tahrin yli kymmenen metrin päähän*) korostaa näkövälän esteettömyyttä ja havaintokyvyn olemassaoloa. Samanlaisia merkitystehtäviä on usein erosijan käytöllä havaittavan paikan kuvaamisessa, etenkin silloin, kun objekti ilmaisee konkreettista havainnon kohteena olevaa oliota (ei tajunnansisältöä). Lause *Näen sinut verhon takaa* (siten tulkittuna, että verhon takana on havaittava eikä havaitsija) on luonteva tilanteessa, jossa puhuteltava on verhon takana piiloutuneena ja näkövälän esteettömyys on siten uhattuna. Kieltolauseessa erosijan ja olosijan merkitysoppositio on erityisen selvä, sillä kiellon tulkinta vaihtelee sen mukana. Erosija lauseessa *En näe sinua verhon takaa* ilmaisee, että tiedän tai oletan sinun olevan verhon takana, vaikkeen kykenekään näkemään sinua, kun taas olosijainen *En näe sinua verhon takana* tulkitaan pikemminkin niin, että verhon tausta on kyllä nähtävissäni, mutta huomaan, ettet ole siellä. Erosijaisessa lauseessa kieltö kohdistuu toisin sanoen juuri näköhavainnon etenemiseen havaitsijan ja havaittavan välisellä välillä, olosijaisessa taas havaittavan läsnäoloon kuvatussa paikassa (havaitsijan tätä koskevan aistihavainnon kautta). Seikka liittyy myös näköhavainnon eksistentiaalisuuteen, johon palataan aluvussa 4.4.

Toinen tapaus, jossa erosijaa voidaan käyttää pelkän havaittavan paikan kuvaamisessa, on kokonaisuuden ja osan suhdetta kuvaava havaintolause. Esimerkiksi lause *Näin kylästä kirkon tornin* tarkoittaa – siten tulkittuna, että erosija kuvaa nimenomaan havaittavan paikkaa – että kirkontorni on kylän ainoa näkyväni oleva osa (vrt. Ojutkangas 2003, 168). Tällöin erosijalla on

varsin erilainen tehtävä kuin edellä käsitellyissä esimerkeissä: se ilmaisee kokonaisuutta, josta jotakin erotetaan mentaalisen operaation, tässä tapauksessa näköhavainnon, avulla (elatiivin tällaisista tehtävistä ks. Leino 1993, luku 7).

Tulosijaa voidaan käyttää havainnon ulottuvuuden kuvaamiseen silloin, kun erityistä havainnon kohdetta ei ilmaista: *Näin ikkunastani kukkulalle*. Jos lauseessa on ilmi pantu havainnon kohde, jota ilmaistaan objektilla, tulosija pyritään hahmottamaan nimenomaan havaitsijan paikkaa kuvaavaksi: lause *Näin talon kukkulalle* voidaan tulkita vain niin, että kukkulalla on havaitsija, mutta ei niin, että siellä olisi talo (sivuutan tulkinnan, jossa *talon* on *kukkulalle*-substantiiviva määrittävä genetiiviattribuutti). Mikäli havainnon kohteena on liikkuva olio, voidaan tulosijaa käyttää myös sen sijainnin kuvaamiseen: *Näin hiihtäjät metsän reunaan asti* 'kunnes he olivat metsän reunassa'. Tällöin tulosijan käyttö motivoituu kuitenkin havainnon kohteen siirtymästä, ei itse aistihavainnon suuntaisuudesta.

4.2. Katsoa

4.2.1. Havaitsijan paikka

Jos verrataan *nähdä*-verbiä agenttiiviseen *katsoa*-verbiin, huomataan, että *katsoa* suosii vahvasti suuntaisuuden esittämistä havaitsijasta havaittavaan päin. Tulosija ei ylipäättäen olisi luonteva erosijan vaihtoehtona sellaisessa lauseessa kuin *Katsoin paraatia parvekkeeltani* (~ *?parvekkeelleni*). Tämä johtunee *katsoa*-verbin agenttiivisuudesta, joka vaatii käsitteistämään 'katsomisen' nimenomaan havaitsijasta havaittavaan päin eteneväksi fiktiivisiksi energiaksi samaan tapaan kuin luvun 3 lopussa käsitellyissä esimerkeissä (esim. *Lapsi vakoili meitä pöydän alta* tai *Tähtäsin maalitauluun*). Kolmannen vaihtoehdon eli olosijan käyttö pelkän havaitsijan paikkaa kuvaamassa on mahdollista suunnilleen samoin ehdoin kuin *nähdä*-verbinkin yhteydessä. Esimerkiksi lause *Katolla isä katsoi [pihalla leikkivää] Ollia* voi saada temporaalissävyyisen tulkinnan, jossa vain isä on katolla ('katolla ollessaan'). Olosijan luontevuutta lisää myös havainnointitilanteen staattisuus sekä havainnoinnin ymmärtäminen enemmänkin havaitsijan sisäiseksi toiminnaksi kuin havaitsijan ja havaittavan väliseksi vuorovaikutukseksi. Lause *Isä katsoi sohvalla tv-uutisia* lielee siksi olosijaisena luontevampi kuin *Isä katsoi sohvalla vihaisesti huoneeseen astunutta imurikauppiasta*, joka tuntuisi vaativan erosijaa (mahdollinen on tietysti myös kehystulkinta, jossa sekä isä että imurikauppias ovat sohvalle). Luontevuusero johtunee siitä, että tv-uutisten katsominen ymmärretään enemmän yksilön sisäiseksi toiminnaksi kuin henkilön katsominen, joka on kahden osallistujan välistä vuorovaikutusta ja suosii siksi suuntaista käsitteis-

tystä. Myös esimerkkien aspekti vaikuttaa tulkintaan: mikäli *katsoa*-verbin jälkimmäisessä esimerkissä tulkitaan ilmaisevan punktuaalista 'katsahtamista', erosija tuntuu lähes välttämättömältä. Olosijavaihtoehdon luontevuus kasvaa jälleen, mikäli verbin tulkitaan tässä ilmaisevan kontinuaatiivista 'katselemista'.

4.2.2. Havaittavan paikka

Edellä todettiin, että *nähdä*-verbin yhteydessä havaittavan paikan ilmauksena olosija lienee tuntomerkitömin vaihtoehto, vaikka erosijakin on mahdollinen etenkin mikäli lauseessa korostuu jonkinlaisen tajunnansisällön tai ärsykkeen fiktiivinen liike kohti havaittajaa ja havaintotapahtuma tulkitaan havainnon kohteen kognitiiviseksi haltuun ottamiseksi. Myös *katsoa*-verbin yhteydessä pelkän havaittavan paikkaa voidaan joskus ilmaista olosijalla, mutta olosijan käyttö on selvästi rajoittuneempaa kuin *nähdä*-verbin yhteydessä. Esimerkiksi lauseessa *Katsoin isoa lintua talon katolla* paikanilmaus *talon katolla* voi kuvata pelkän linnun sijaintia. Tällöin paikanilmaus voidaan tulkita paitsi verbinmäärittäjäksi myös objektilausekkeeseen sisältyväksi attribuutiksi, jolloin [*iso lintu talon katolla*] on NP (konkreettismerkityksisen substantiivin paikallissija-attribuuteista ks. Yli-Vakkuri 1972; ISK, 577–582 taas nimittää tällaisia ilmauksia substantiivin adverbiaaleiksi). Yksiselitteisesti verbin adverbiaalina toimivalla olosijailmauksella voidaan ilmaista pelkän havaittavan paikkaa sellaisissa lauseissa kuin *Katsoin sitä pientä oravaa eilen tuolla puun latvassa*, jossa paikallissija-attribuuttitulkinnasta ei voi olla kysymys siksi, että ajan adverbiaali *eilen* sijaitisi potentiaalisen NP:n osien (*pienä oravaa* ja *tuolla puun latvassa*) välissä.

Paikanilmausten tulkintoihin vaikuttaa osaltaan myös edellä käsiteltyjen esimerkkien sanajärjestys, jossa paikallissijainen elementti sijaitsee objektin jäljessä; tällöin attribuuttitulkinta nousee todennäköisemmäksi. Objektin edelle paikallissijailmausta ei kuitenkaan *katsoa*-verbin yhteydessä voida yleensä sijoittaa sen tulkinnan muuttumatta kehysilmaukseksi; tämä tekijä erottaa *katsoa*-verbin selvästi *nähdä*-verbistä, jonka yhteydessä järjestys *verbi + adverbiaali + objekti* on aivan mahdollinen silloinkin, kun adverbiaali ilmaisee pelkän objektin tarkoitteen eli havaittavan paikkaa. Lauseet *Katsoin talon katolla isoa lintua* ja *Näin talon katolla ison linnun* tulkitaan tästä syystä eri tavoin: ensimmäisessä lauseessa ilmaus *talon katolla* on luontevinta tulkita kehukseksi, jälkimmäisessä lauseessa se voi kuvata myös pelkän havaittavan paikkaa. Ero johtunee osaltaan siitä informaatorakenteellisesta seikasta, että objekti on nyt lauseen lopussa ja pyrkii saamaan tulkinnan, jossa se olisi tarkoiteeltaan tavalla tai toisella uusi (ks. Vilkuna 1989, 65–68). Vaikka termillä *tunnettuus* yleisesti kuvataan tarkoitteen asemaa nimenomaan kielenkäyttöti-

lanteen osallistujien tietoisuudessa (tarkemmin sanoen sitä, olettaako puhuja kuulijan pystyvän tunnistamaan tarkoitteen vai ei), voidaan tunnettuuden käsitettä nähdäkseen ajatella myös lauseen kuvaaman tilanteen jonkin osallistujan kannalta. *Nähdä*-verbin yhteydessä objektin tarkoite onkin tyypillisesti havaitsijan (subjektin tarkoitteen) kannalta uusi, mikäli 'näkeminen' tulkitaan 'aistilla huomaamiseksi'. Sitä vastoin 'katsominen' on tyypillisesti näköaistin tahdonalaista suuntaamista kohteeseen, jonka läsnäolosta jo ollaan tietoisia, ja siksi *katsoa*-verbin objektia ei useinkaan ole luontevaa tulkita tarkoitteeltaan uudeksi havaitsijan kannalta.

Havaittavan paikan kuvaaminen erosijalla on *katsoa*-verbi yhteydessäkin mahdollista sellaisissa tiedon siirtymistä kuvaavissa lauseissa kuin edellä *nähdä*-verbin yhteydessä käsitelty: *Katsoin televisiosta uutiset; Katsoin puhelintuettelosta numerosi*. Sen sijaan sentyyppiset 'mentaalista erottamista' kuvaavat ilmaukset kuin *Näin sinut verhon takaa* (tulkinnessa, jossa verhon takana on nimenomaan puhuteltava) eivät *katsoa*-verbin sisältävinä liene luontevia. Niinpä lause *Katsoin sinua verhon takaa* lienee tulkittavissa ainoastaan niin, että *verhon takaa* ilmaisee katsojan omaa paikkaa, ei havainnon kohteen sijaintia.

Sen enempiä *nähdä* kuin *katsoa* ei yleensä salli havaittavan paikan ilmaisemista tulosijalla. Tulosijaa voidaan molempien verbien yhteydessä kuitenkin käyttää kuvaamaan näköväylän ulottuvuutta ja katseen suuntaa silloin, kun erillistä havainnon kohdetta ei ole ilmaistu objektilla: *Näin kukkulalle, Katsoin merelle*. Tulosijamuodolla on kuitenkin usein erilainen merkitys näiden verbien kanssa esiintyessään. *Nähdä*-verbin yhteydessä se kuvaa tyypillisesti näköpiirin ulottuvuutta (*Näin kukkulalle* 'pystyin näkemään kukkulalle'); *katsoa*-verbin yhteydessä taas katseen suuntaa (*Katsoin kukkulalle* 'suuntasin katseeni kukkulalle'). Tämä ero havainnollistuu kiinnostavasti eräiden partikkelien avulla. Merkitykseltään terminatiivinen, ulottuvuuden rajaa ilmaiseva *asti* on luonteva *nähdä*-verbin yhteydessä mutta aiheuttaa erikoistulkinnan *katsoa*-verbin yhteydessä esiintyessään. Lause *Näin kukkulalle asti* on luonteva havaintokyvyn ilmaus 'näköpiirini ulottui kukkulalle asti', eikä verbin tulkinta siinä eroa sen tulkinnasta paljaassa *Näin kukkulalle* -lauseessa. Sitä vastoin lause *Katsoin kukkulalle asti* tarkoittaa, että en kohdistanut katsettani kukkulaa edemmäs, ja merkitsee siten muuta kuin *Katsoin kukkulalle*. Vastaavasti suuntaa ilmaiseva *päin* sopii ennen kaikkea *katsoa*-verbin yhteyteen, ja niinpä lause *Katsoin kukkulalle päin* kuvaa valittua havainnoinnin suuntaa (merkitys on suunnilleen sama kuin paljaassa *Katsoin kukkulalle* -lauseessa). Lause *Näin kukkulalle päin* taas kertoisi, että näkökenttäni ei ollut esteetön muihin suuntiin kuin juuri kukkulalle päin, ja ilmaisee siten eri merkitystä kuin lause *Näin kukkulalle*. Tällaisten huomioiden perusteella voidaan sanoa, että verbien agenttiivisuuseron lisäksi ne edustavat jossain määrin erilaista käsitteistystä itse aistihavainnosta: 'katsomiseen' liittyy nimenomaan

aistimisen suunnan ja kohteen valinta, 'näkemiseen' taas aistimiskyky ja sen ulottuvuus sekä näköväylän esteettömyys.

Juuri *katsoa*-verbin yhteydessä voidaan käyttää myös erosijaa kuvaamaan havainnoitavaa aluetta silloin, kun erillistä havainnoinnin kohdetta ei ole objektilla spesifioitu. Tällöin katsomiseen ymmärretään yleensä liittyvän jonkinlainen 'etsimisen' lisämerkitys; erosijaa siis motivoi potentiaalinen tajunnansisällön siirtyminen havainnoitavasta paikasta havaitisijalle. Tulo- ja erosijan oppositio ilmenee hyvin sellaisten minimiparien kautta kuin *Katso komeroon ~ Katso komerosta*, joista ensimmäisessä on kyse pelkästä kehotuksesta suunnata katse tiettyyn paikkaan, toisessa lauseessa taas erosija implikoi, että katsojan oletetaan samalla etsivän komerosta jotakin.

4.3. Näkyä

4.3.1. Havaitisijan paikka

Intransitiivinen *näkyä*-verbi poikkeaa kahdesta edellä käsitellystä näköhavaintoverbistä siinä, että se jättää havaitisijan koodaamatta ja valitsee subjektikseen näköhavainnon kohdetta kuvaavan ilmauksen. Implisiittiseksi jäävä havaitisija tulkitaan tällöin geneerisesti, ja lause ilmaisee, että havaittavuus koskee periaatteessa mitä hyvänsä havaintokykyistä olentoa. Olennainen merkitysero *näkyä*- ja *nähdä*-verbien välillä onkin se, että *näkyä* ei periaatteessa ilmaise mitään konkreettista aikapaikkaista näköhavaintotapahtumaa vaan vain tällaisen tapahtuman mahdollisuutta. Sen merkityksessä on aikapaikkaisuutta, mutta tämä liittyy pelkästään havainnon kohteen potentiaaliseen havaitavuuteen, ei varsinaiseen havaintoon. Verbi *nähdä* taas ilmaisee peruserkityksessään nimenomaan aikapaikkaista näköhavaintotapahtumaa, jossa havaitisija näköaistillaan havaitsee kohteen. Verbien ero ei kuitenkaan ole aina näin selvä konkreettisissa esiintymissä. Kontekstin perusteella *näkyä*-verbin ilmaiseva havaittavuus voi esimerkiksi täsmentyä puhepaikkaan, puhehetkeen ja puhetilanteen osallistujiin (esim. *Kuu näkyy 'näky nyt tänne'*). Vastaavasti *nähdä*-verbi voi konkreettisen näköhavaintotilanteen lisäksi ilmaista jatkuvaa havaintokykyä: esim. lause *Koko lapsuuteni ajan näin ikkunastani lentokentän* puhuu jatkuvasta näköhavainnon mahdollisuudesta, ei siitä, että henkilö olisi viettänyt koko lapsuutensa lentokenttää katsellen (Huumo 2002, 546).

Vaikka havaitisija onkin *näkyä*-verbin yhteydessä implisiittinen, sen sijaintia voidaan ilmaista paikanilmauksilla paljolti samaan tapaan kuin *nähdä*-verbinkin yhteydessä. Sekä erosija että tulosija ovat mahdollisia havaitisijan paikan ilmauksia lauseissa *Paraati näkyy parvekkeelle ~ parvekkeelta* ja *Kirkko näkyy täältä ~ tänne hyvin*. Koska *näkyä* jättää havaitisijan implisiittiseksi ja etualaistaa havaittavan valitsemalla tämän subjektikseen, sen yhteydessä voi-

si olettaa suosittavan paikanilmauksia, jotka esittävät suuntaisuuden havaittavasta havaitsijaa kohti eteneväksi. Kuitenkin kuten edelliset esimerkit osoittavat, kumpikin suuntaisuus on mahdollinen aivan samalla tavoin kuin *näkyä*-verbinkin yhteydessä. Tulosijan tuntomerkkisyys erosiinaan nähden tosin tuntuu heikkenevän tai jopa katoavan. Siten *nähdä*-verbin sisältävä lause *Näin paraatin parvekkeelle* on semanttisesti selvästi tuntomerkkisempi kuin *Näin paraatin parvekkeelta*, mutta vastaavien *näkyä*-verbillisten lauseiden *Paraati näkyi parvekkeelta* ja *Paraati näkyi parvekkeelle* välillä ei liene tuntomerkkisyyseroa. Voikin ajatella, että *näkyä*-verbi 'yleisen aistittavuuden' merkityksensä ja intransitiivisuutensa vuoksi suosii *nähdä*-verbiä vahvemmin suuntaisuuden esittämistä aistittavasta aistijaan päin etenevänä.

Myös *näkyä*-verbi voi esiintyä geneerisen nollasubjektin rakenteessa, jolloin sekä havaitsija että havaittava jäävät implisiittisiksi. Silti verbi voi edelleen saada molempien osallistujien paikkaa kuvaavia määritteitä. Tällöin voi olla epäselvää, mikä määrite kuvaa implisiittisen havaitsijan ja mikä implisiittisen havaittavan sijaintia. Esimerkiksi lause *Puutarhasta näkyy kadulle* voidaan tulkita joko geneerisen nollasubjektin sisältäväksi, jolloin se tarkoittaa 'puutarhassa olija on nähtävissä kadulta käsin', tai sitten paikassa sijaitsevan olion oman havaintokyvyn ulottuvuutta ilmaisevana merkityksessä 'puutarhasta voi nähdä kadulle' eli suunnilleen samassa merkityksessä kuin *nähdä*-verbin sisältävä nollasubjekttilause *Puutarhasta näkee kadulle*. Jälkimmäinen tulkinta lienee todennäköisempi, vaikka ensin mainittua tulkintaa voikin pitää odotuksenmukaisempana *näkyä*-verbin merkityksen ja argumenttirakenteen kannalta: nollasubjektin paikallahan esiintyisi nimenomaan havaittavaa kuvaava ilmaus (*Puutarhasta X näkyy kadulle* 'X on nähtävissä kadulta käsin').

4.3.2. Havaittavan paikka

Havaittavan paikkaa voidaan *näkyä*-verbinkin yhteydessä kuvata sekä oletettavasti erosijalla. Erona *nähdä*-verbiin tuntuu olevan se, että erosijaa voidaan *näkyä*-verbin yhteydessä käyttää siinäkin tapauksessa, että havaittava on konkreettinen olio eikä lause ilmaise minkäänlaista tajunnansisällön siirtymistä: *Patsas näkyy vuorella ~ vuorelta* voi saada tulkinnan, jossa vuori on nimenomaan patsaan paikka (vaikka erosijainen ilmaus voidaan tulkita myös implisiittisen havaitsijan paikkaa ilmaisevaksi). Vastaavan *nähdä*-verbin sisältävän geneerisen lauseen *Patsaan näkee vuorelta* voinee tulkita vain niin, että vuori on implisiittisen havaitsijan paikka. Olo- ja erosijan erona on tässä jälleen se, että olosija ilmaisee puhtaammin havaittavan paikkaa ('patsas on näkyvissä vuorella'), erosija taas tuo mukaan havaintoväylän esteettömyyden merkityksen ('patsas näkyy vuorelta johonkin').

4.4. Näköhavainto ja eksistentiaalisuus

Tarkasteltaessa aistihavainnon kohteen sijainnin ilmauksia erilaisissa näköhavaintoa kuvaavissa lauseissa on syytä kiinnittää huomiota myös lauseiden merkityksen eksistentiaalisuuteen ja siihen, miten tämä vaikuttaa lauseiden tulkintaan. Varsinaisessa eksistentiaalilauseessa edellä käsitellyistä kolmesta näköhavaintoverbeistä voi esiintyä ainoastaan intransitiivinen *näkyä* (esim. *Metsässä näkyi sieniä*). Kuitenkin myös transitiivisella *nähdä*-verbillä voi semanttiselta kannalta ajatella olevan eksistentiaalisen tyyppistä merkitystä, mikäli 'näkeminen' ymmärretään inkoatiivisesti 'olemassaolon havaitsemiseksi' ja eksistentiaalisuutta ajatellaan subjektin tarkoitteen eli aistihavainnon kokijan näkökulmasta. Esimerkiksi lause *Näin metsässä sieniä* ilmaisee siten objektin tarkoitteen olemassaoloa subjektin tarkoitteen tekemän aistihavainnon kautta ('huomasin näköaistillani, että metsässä oli sieniä'). Samantyyppistä havaitsijan näkökulmaan sidottua eksistentiaalista sävyä voi ajatella sisältävän myös mm. erilaisten 'löytämistä' ja 'huomaamista' ilmaisevien transitiiviverbien merkitykseen (*Löysin kaapista leipää; Huomasin seinässä halkeaman*). Niiden kuvaamassa tilanteessa havainnon kohde siirtyy osaksi havaitsijan kognitiivista kenttää, mikä osaltaan saattaa myös selittää suuntasijojen käyttöä näiden verbien yhteydessä (*löytää jokin jostakin, huomata jokin jostakin ~ jossakin*; Huomo tulossa).

Verbi *näkyä* on eksistentiaaliverbi, sillä se voi esiintyä eksistentiaalilauseessa partitiivisubjektillisena. Itse asiassa se on eksistentiaaliverbin ääritapaus: fennistiikassa 1950-luvulla käydyssä partitiivisubjektia koskevassa keskustelussa kiinnitettiin huomiota sentyyppisiin lauseisiin kuin *Oravaa näkyi oksien välistä* ja *Venettä näkyi jo niemen takaa*, joissa tarkoitteeltaan ilmeisen jaoton sana (*oravaa, venettä*) esiintyy vastoin yleistä periaatetta myöntölauseen partitiivisubjektina (Penttilä 1956, 30; Ikola 1956, 336–337). Asiaa selitettiin olettamalla tällaisten partitiivisubjektien sinänsä jaottomat tarkoitteet kuitenkin "näkyamisen kannalta jaollisiksi" (Penttilä 1956, 30). Aistihavainnon suuntaisuuden näkökulmasta kiinnostavaa on, että esimerkeissä esiintyy erosijainen paikanilmaus (*oksien välistä, niemen takaa*) ilmaisemassa sellaista estettä, jonka läpi tai ohi näköhavainto etenee. Esimerkeissä oksat ja niemi ovat siis havaitsijan ja havaittavan välissä näköesteenä, jonka vaikutuksesta havainnon kohde on vain osittain näkyvissä. Ikola (1956, 346) katsoi tällaisen erosijan motivoituvan lauseen ilmaisemasta näkökuvan liikkeestä ja tulkitsi partitiivisubjektin tarkoittavankin juuri näkökuvaa, ei oliota itseään. Voikin ajatella, että partitiivisubjektin tehtävä tällaisessa lauseessa on esittää muutoin jaoton tarkoite jaollisena, aistiärsyksen kaltaisena aineksena hiukan samaan tyyliin kuin lauseessa *Oksien välistä näkyi auringon valo*.

Näkyä-verbin sisältävään eksistentiaalilauseeseen liittyy näköaistilla havaittavuuden merkityksen lisäksi aina olemassaolon merkitys, ja siinä havait-

tava yleensä esitellään lokaliteettiin uutena asiana, esim. *Metsässä näkyi sieniiä*. Tutkimuskirjallisuudessa onkin korostettu sitä, että eksistentiaalilauseessa esiintyvät verbit saavat konstruktiossa korostuneesti olemassaolon ilmaisemisen tehtävän ja niiden leksikaalinen perusmerkitys jää taka-alalle: esim. Penttilä (1956, 32) katsoo, että *juosta*-verbin eräät [eksistentiaaliset] käytöt ”eivät tarkoita varsinaista juoksemista vaan antavat vain käsitystä jonkin paikan olotilassa vallitsevasta vilkkaudesta”. Siro (1960, 46) ja Hakanen (1980, 158) taas katsovat verbin tehtävän haalistuvan eräänlaiseksi konektoriksi, jonka tehtävä on kytkeä eksistentiaalilauseen keskeiset nominaalijäsenet (lokaliteetin ilmaus ja subjekti) keskenään, ja Vilkuna (1989, 163) toteaa verbien voivan saada eksistentiaalilauseessa tavanomaisesta poikkeavan tulkinnan, esim. lauseessa *Puutarhassa kasvaa ruusuja* verbi *kasvaa* ei ilmaise olotilanmuutosta ’kasvaa suuremmaksi’ vaan enemmänkin olemassaolon tapaa. Tällainen verbin perusmerkityksen haalistuminen eksistentiaalilauseessa lienee silti enemmän asteittaista kuin täydellistä: esimerkiksi *juosta*-verbin sisältävä eksistentiaalilause ilmaisee olemassaolon lisäksi kyllä myös subjektin tarkoitteen liikettä. *Näkyä*-verbikin ilmaisee eksistentiaalilauseessa olemassaoloa nimenomaan näköhavainnon kautta todennettuna ja edellyttää siten (impliittisen) havaitsijan mukanaoloa, toisin kuin vaikkapa puhtaasti eksistentiaalinen *olla*-verbi. Niinpä esimerkiksi pelkkään kuulohavaintoon perustuvaa olemassaolon toteamista ei voi luontevasti ilmaista *näkyä*-verbillä sellaisessa lauseessa kuin *Hänen äänessään on ~ ?näky vuotoisuutta* (*näkyä*-verbiä voisi tässä ehkä käyttää foneetikko, joka tarkastelee ääntä teknisillä laitteilla ja sitä kautta näköaistinsa avulla).

Näkyä-verbin sisältävät lauseet voidaan usein tulkita eksistentiaalisen tavisessa merkityksessä myös silloin, kun ne sanajärjestykseltään edustavat ei-eksistentiaalista rakennetyyppiä. Tämä on poikkeuksellista, sillä yleensä lauseen ei-eksistentiaalinen rakenne sulkee pois eksistentiaalisen tulkinnan. Esim. lause *Poika oli pihalla* valitsee siten lähtökohdakseen ’pojan’ ja kertoo jotain tämän sijainnista, toisin kuin eksistentiaalinen *Pihalla oli poika*, joka valitsee lähtökohdakseen pihan ja kertoo jotakin sen sisällöstä (lähtökohdan valinnasta suomen eksistentiaalilauseessa ks. Helasvuo 1996, 350; Huumo 1997, 77–82). Kuitenkin sellainen lause kuin *Patsas näkyy vuorella*, joka sanajärjestykseltään on ei-eksistentiaalista tyyppiä, voidaan hyvin ymmärtää eksistentiaalisen tyyliseksi olemassaolon ilmaukseksi (’vuorella näkyy olevan patsas’). Toinen tulkinta on se, että lause ilmaisee pelkkää näköaistilla havaittavuutta (’vuorella oleva patsas on näkyvissä’). Havaittavuuden merkitystä voidaan etualaistaa (ja vastaavasti eksistentiaalisuutta taka-alasta) esimerkiksi verbiä määrittävällä tavanilmauksella: lause *Patsas näkyy vuorella hyvin* kertoo nimenomaan havaittavuuden laadusta eli siitä, että patsas on hyvin nähtävissä, ei patsaan olemassaolosta. Havaittavuuden ja olemassaolon merkitykset erottuvat toisistaan selvästi myös kieltolauseissa, joissa eksistentiaa-

linen tulkinta edellyttää subjektin partitiivimerkintää. Niinpä ei-eksistentiaalinen kieltolause *Patsas ei näy vuorella* tarkoittaa, että patsas on kyllä vuorella muttei näkyvissä, partitiivin avulla eksistentiaaliseksi tehty *Patsasta ei näy vuorella* taas kieltää koko patsaan olemisen vuorella. Sanajärjestyksen takia molemmat lauseet voidaan käsittää myöntölauseen *Patsas näkyy vuorella* kieltovastineiksi (eksistentiaalisen kiellon ongelmasta ks. myös Huumo 1999a).

Edellä esitetyissä *näkyä*-verbin eksistentiaalisuutta kuvaavissa esimerkeissä on esiintynyt ennen kaikkea olosijaisia paikanmäärittäjiä; erosijainen määrite on esiintynyt vain erikoistyyppissä *Oravaa näkyi oksien välistä*, joka on sekini tietysti eksistentiaalinen mutta merkitykseltään hyvin erityyppinen kuin muut käsitellyt esimerkit. Yleisesti voikin sanoa, että *näkyä*-verbin eksistentiaalinen merkitys ('paikassa on näkyvissä jotakin') ilmenee ennen kaikkea olosijaisen paikanilmauksen sisältävissä lauseissa, kun taas erosijaisen paikanilmauksen sisältävät lauseet korostavat näköhavaintoa itseään ('paikassa oleva olio on näkyvissä'). Erosijaa käytettäessä huomio siirtyykin paikan ja sen sisältönä olevan olion suhteen kuvaamisesta enemmän havaintoväylän esteettömyyden kuvaamiseen. Niinpä erosijaisen paikanilmauksen sisältävä *Patsas näkyy vuorelta* kuvaa näköväylän esteettömyyttä ja esittää olosijaista versiota vahvemmin 'näkemistä' signaalin tai ärsykkeen fikttiivisenä havait-sijan ja havaittavan välisellä väylällä. Eksistentiaalinen tulkinta 'vuorella näkyy olevan patsas' on erosijaisessa versiossa epätodennäköisempi kuin olosijaisessa (vrt. myös luvussa 4.1. käsiteltyihin kieltolauseyyppeihin *En näe sinua verhon takana* vs. *En näe sinua verhon takaa*).

Aistimuksen väylämäisyyttä korostava erosija implikoi myös havait-sijan paikan sellaiseksi, johon 'näkyvyys' suuntautuu, ts. se suhteuttaa näkyvyyden johonkin tarkastelupaikkaan. Tämä ilmenee mm. siitä, että erosija on olosijaa luontevampi vaihtoehto silloin, kun myös havait-sijan paikka on pantu ilmi: *Patsas näkyy vuorelta (~ ?vuorella) tänne asti*. Aivan mahdoton ei olosijakaan silti tässä kontekstissa ole: se voi esiintyä ainakin kehysilmauksena tyy-pissä *Vuorella patsas näkyisi tänne asti*, jossa lauseenalkuinen paikanilmaus kontrastoituu muita mahdollisia sijaintipaikkoja vasten ja saa konditionaali-moduksen vuoksi ehtoa ilmaisevan tulkinnan (vrt. Huumo 1999b, 420–424). Erosija ilmaisee myös yksiselitteisesti sen, että implisiittinen havait-sija ei si-joitu samaan lokaliteettiin havaittavan kanssa. Olosijainen *Mainoskyltti näkyy aukiolla hyvin* sallii sen mahdollisuuden, että myös implisiittinen havait-sija voi sijaita aukiolla, kun taas erosijainen *Mainoskyltti näkyy aukiolta hyvin* kertoo yksiselitteisesti havait-sijan (tai tarkastelupisteen) olevan aukion ulko-puolella. Esimerkit muistuttavat luvussa 4.1.1. käsiteltyä Leinon (1989, 210–202) antamaa minimiparia *Paavo katseli televisiota sängyssä ~ sängystä*, jos-sa paikallissijailmauksilla kuvattiin havait-sijan paikkaa ja joka suuntaisuuden osalta on tässä käsiteltyihin tapauksiin nähden päinvastainen. Periaate on kui-

tenkin sama: olosija voi ilmaista yhtä hyvin yhden osallistujan paikkaa kuin kattavaa näyttämöäkin, erosija ilmaisee yksiselitteisesti vain yhden osallistujan paikkaa.

Edempänä *nähdä*-verbin yhteydessä puheena ollut olo- ja erosijan merkitysero kieltolauseessa ilmenee myös *näkyä*-verbin yhteydessä: *Sinua ei näy pöydän takana* kertoo, ettet ole pöydän takana, *Sinua ei näy pöydän takaa* taas kertoo, että olet pöydän takana muttet näkyvissä. Kiintoisaa on, ettei jälkimmäinen lause partitiivisubjektistaan huolimatta kiellä itse tarkoitteen olemista lokaliteetissa. Voikin ajatella, että etenkin erosijaisen paikanilmauksen sisältävä *näkyä*-verbillinen eksistentiaalilause ilmaisee vain havaittavuuden toteutumattomuutta ja kieltää olemassaolon ainoastaan havaittavuuden, ei itse sijaintisuhteen kannalta. Vastaavasti lause *Oravaa ei näy oksien välistä* voidaan ymmärtää niin, että orava on kyllä oksien takana mutta näkymättömissä.

Eksistentiaalisuutta ei yleisesti ottaen ajatella ilmaistavan transitiiiviverbeillä, sillä transitiiiviverbit eivät normaalisti esiinny eksistentiaalikonstruktiossa. Kuten edellä kuitenkin todettiin, eksistentiaalisuus voidaan ymmärtää myös semanttiseksi ilmiöksi, tarkoitteeltaan uuden olion esittelyksi. Tällöin voidaan hyvin ajatella, että myös *nähdä*-verbi pystyy ilmaisemaan eksistentiaalisen kaltaista suhdetta silloin, kun sen ymmärretään ilmaisemaan 'näköaistilla huomaamista' (esim. *Näin metsässä sienii* 'huomasin näköaistillani, että metsässä oli sienii'). Tällöin objektin tarkoitteen olemassaolo esitellään subjektin tarkoitteen aistihavainnon kautta. Sitä vastoin agenttiivisella *katsoa*-verbillä ei tällaista merkitystä ole juuri agenttiivisuutensa vuoksi: se merkitsee näköaistin tahdonalaista kohdistamista olioon, jonka olemassaolosta havaitsija on jo tietoinen.

Nähdä-verbin eksistentiaalinen tulkinta kytkeytyy myös sen aspektuaaliseen merkitykseen. Kuten luvussa 1 todettiin, *nähdä* on muiden havaintoverbien tapaan aspektiltaan kaksikasvoinen, sillä se voi ilmaista yhtä hyvin inkoatiivista t. 'aistilla huomaamista' kuin jatkuvaa, staattista 'aistikentässä oloa'. Mielenkiintoista on, että tämä ero ei vaikuta sen objektin sijaan: kumpaakin merkitystä ilmaistaan totaaliobjektilla, vaikka yleensä totaaliobjektin käyttö yhdistetään lauseen resultatiivisuuteen ja muutoksellisuuteen. Tästä syystä *nähdä* on luokiteltu kvasiresultatiiivisten verbien joukkoon. Nämä ovat verbejä, jotka jatkuvaa tilaa ilmaistessaankin saavat totaaliobjektin. Havaintoverbien lisäksi kvasiresultatiiiveihin kuuluu mm. mentaalisia tiloja ja asenteita kuvaavia verbejä (*Tiedän asian*; *Muistan sen hyvin*; *Olen koko ajan kiistänyt syyllisyyteni*) sekä konkreettista tai abstraktia sijaintia kuvaavia verbejä (*Laa-tikko sisältää sormuksen*; *Pekka omistaa auton*). Eksistentiaalisuuden kannalta voisi ajatella, että *nähdä*-verbin eksistentiaalinen merkitys, joka siis on luonteeltaan 'olemassaolon toteamista näköaistin avulla', liittyisi nimenomaan sen inkoatiiviseen tulkintaan ('huomata näköaistilla') eikä niinkään jatkuvan aistihavainnon tulkintaan. Asia on kuitenkin mutkikkaampi, sillä sellaisessa lau-

seessa, jossa havainnon kohde ei ole ajallisesti pysyvä ja olemassaoloaan jatkava olio, voi jatkuva näköhavainto hahmottua ikään kuin jatkuvaksi kohteen olemassaolon toteamiseksi (Huumo 2002, 547). Esimerkiksi lauseessa *Keskustellessamme näin koko ajan ivallisen virnistyksen hänen naamallaan* havainnon kohteena on henkilön kasvoilla oleva ilme, ja lause ilmaisee tämän ilmeen (virnistyksen) olemassaolon jatkuvaa toteamista läpi ajan. Olennaista ei tällöin ole vain näköyhteyden jatkuminen läpi ajan (niin kuin yleensä konkreettisen olion havainnossa) vaan myös havainnon kohteen olemassaolon jatkuminen. Ero on selvä, jos lausetta verrataan agenttiivisen *katsoa*-verbin sisältävään lauseeseen *Keskustellessamme katsoin koko ajan ivallista virnistystä hänen naamallaan*, jossa virnistyksen jatkuva olemassaolo otetaan lähtöoletukseksi. Eksistentiaalinen merkitys ei siis ole yhteensopimaton *nähdä*-verbin merkityksen kanssa silloinkaan, kun verbin ymmärretään ilmaisevan 'jatkovaa näköhavaintoa'.

Morfosyntaktisessa mielessä kiinnostavaa on, että *nähdä*-verbin kvasiresultatiivisuuden vuoksi sama sijamerkintään liittyvä erikoisuus, joka liittyi mahdollisuuteen käyttää partitiivisubjektia jaotontarkoitteisessa NP:ssä *näkyä*-verbin yhteydessä (tyyppi *Oksien välistä näkyi oravaa*), koskee myös *nähdä*-verbin objektia (kvasiresultatiivilauseen objektin ja eksistentiaalilauseen subjektin suhteesta yleisesti ks. Itkonen 1974, 200–201). Koska *nähdä* on kvasiresultatiiviverbi, voi partitiiviobjekti tavallisesti esiintyä sen yhteydessä vain kvantifioivassa tehtävässä, ei rajaamatonta aspektia ilmaisemassa. Lauseessa *Näin kukkulalla isoja mäntyjä* partitiiviobjekti on mahdollinen, koska se ilmaisee mäntysten avointa kvantiteettia, mutta lauseessa *?Näin kukkulalla isoa mäntyä* partitiivi on outo, koska jaotonta yksilötarkoitetta ei voi kvantifioida eikä *nähdä*-verbi kvasiresultatiiviverbinä hyväksy puhtaasti aspektuaalista partitiivia. Tarkoitteeltaan jaottoman partitiiviobjektin käyttörajoituksen suhteen *nähdä*-verbin objekti muistuttaa siten eksistentiaalilauseen subjektia. Kuitenkin partitiivi käy sellaisissa tapauksissa kuin *Näin oksien välistä oravaa* tai *Näimme niemen takaa venettä*, jotka ovat aiemmin mainittujen *näkyä*-verbin sisältävien esimerkkien transitivisia vastineita. ”Jaollisuus näkymisen kannalta” heijastuu siis myös *nähdä*-verbin objektin sijamerkintään, ja kyse on nytkin jaottoman tarkoitteen osittaisesta, jollain tapaa estyneestä näkyvyydestä.

Kaikkiaan *näkyä*- ja *nähdä*-verbiin yhteydessä esiintyvien, havaittavan paikkaa kuvaavien paikanilmausten tarkastelu viittaa siihen, että olosijalla ilmaistaan tyypillisesti suhdetta, jossa paikka itse on havaitsijan näkyvissä (sekä myöntö- että kieltolauseessa) ja lause kertoo, sijaitseeko havaittava paikassa vai ei (*Sinua ei näy pöydän takana* ~ *En näe sinua pöydän takana*). Olosija aiheuttaa tällöin eksistentiaalista merkitystä, joka ylittää klassisen eksistentiaalilauseen rajat. Erosijalla taas korostetaan havaintoväylää ja havainnon etenemistä väylällä havaittavasta havaitsijaan päin. Tällöin havaittavan sijainti

paikassa ei ole lauseessa etualalla, vaan etualalla on juuri havaintoväylän esteettömyys (*Sinua ei näy pöydän takaa ~ En näe sinua pöydän takaa*).

5. Muut etäaistit: kuulo ja haju

Näköaistin lisäksi etäaisteihin voidaan lukea kuulo- ja hajuaisti, sillä niissäkään havaitsijan ja havaittavan välillä ei tarvitse olla fyysistä kontaktia aistimuksen tapahtuessa. Kuulo- ja etenkin hajuaistin ulottuvuus on kuitenkin ihmisellä huomattavasti rajoittuneempi kuin näköaistimuksen. Kuten johdantoluvussa todettiin, kielellisesti kuulo- ja hajuaistimusten ilmaukset poikkeavat lähtökohdiltaan näköaistimusten ilmauksista siinä, että niissä havainnon kohteeksi usein esitetään konkreettisen olion sijasta oliosta lähtöisin oleva aistiärsyke (*Haistoin keiton ~ keiton tuoksun; Kuulin traktorin ~ traktorin äänen*). Tällä perusteella voi ajatella, että kuuleminen ja haistaminen ymmärretään näkemistä selvemmin ärsykesignaalin liikkeeksi, mikä näkyy myös niiden yhteydessä esiintyvissä havaitsijan ja havaittavan paikkaa kuvaavissa ilmauksissa. Seuraavaksi käsitelen kuulo- ja hajuaistimuksia kuvaavia ilmauksia rinnakkain ja seuraten samaa verbiryhmittelyä, jonka avulla olen edellä käsitellyt näköaistimusten ilmauksia. Tarkastelen ensin havaitsijan ja sitten havaittavan paikan ilmauksia aloittaen havaintoverbeistä *kuulla* ja *haistaa* (joista jälkimmäisellä on myös agenttiivinen eli havainnointiverbitulkinta) ja edeten sitten havaittavuusverbeihin *kuulua* ja *haista* sekä havainnointiverbeihin *kuunnella* ja *haistella*.

5.1. Kuulla ja haistaa

5.1.1. Havaitsijan paikka

Melko samaan tapaan kuin *nähdä*-verbin yhteydessä myös *kuulla*- ja *haistaa*-verbien yhteydessä havaitsijan paikkaa voidaan ilmaista sekä ero- että tulosijalla. Tähän ei näytä ainakaan suoranaisesti vaikuttavan se, esitetäänkö havainnon kohteeksi konkreettinen olio vai aistiärsyke, sillä mahdollisia ovat esim. lauseet *Haistan löyhkän [ärsyke] ~ jäteastian [konkreettinen olio] tänne asti; Haistan löyhkän ~ jäteastian täältä asti; Kuulen musiikin ~ radion tänne asti; Kuulen musiikin ~ radion täältä asti*. Erosija ei *kuulla*- ja *haistaa*-verbien yhteydessä tunnu olevan sillä tavoin tulosijaa tuntomerkitämpi vaihtoehto kuin *nähdä*-verbin yhteydessä. Tämä voisi viitata siihen, että kuulo- ja hajuaistimukset tulkitaan näköaistimusta vahvemmin ärsykkeeseen liikkeeksi havainnon kohteesta kohti havaitsijaa. Erosijan käyttömahdollisuutta havaitsijan paikan ilmauksissa saattaa heikentää sekin, että erosijalla on *kuul-*

la- ja *haistaa-*verbien yhteydessä vahva taipumus tulla tulkituksi nimenomaan havainnon kohteen paikan ilmaukseksi. Tulosija taas ilmaisee useimmiten yksiselitteisesti havaitsijan paikkaa. Esimerkiksi lause *Haistoin roskapöntön puutarhaan asti* voidaan tulkita vain niin, että havaitsija on puutarhassa, kun taas lauseessa *Haistoin roskapöntön puutarhasta asti* puutarha voi olla yhtä hyvin havaitsijan kuin havaittavankin paikka. Jos jälleen verrataan kuulo- ja hajuaistimusten ilmauksia näköhavainnon ilmauksiin, huomataan, että *nähdä-*verbin yhteydessä erosija ei samalla tavoin assosioidu havainnon kohteen sijainnin ilmaisemiseen, koska tässä tehtävässä ensisijainen ilmaisukeino on olosija.

Muutossijojen lisäksi havaitsijan paikkaa voidaan *kuulla-* ja *haistaa-*verbien yhteydessäkin kuvata myös olosijoilla ensinnäkin lauseenalkuisissa kehysilmauksissa, joilla saattaa olla temporaalista sävyä: *Pihalla kuulin läheisen ratapihan junien äänet; Kadulla haistoin kaupungin laidalla sijaitsevan paperitehtaan löyhkän*. Myös lauseenloppuinen olosijainen adverbiaali voi kuvata pelkän havaitsijan paikkaa, esim. *Kuulen lehtipuhaltimen melun täällä asti; Haistan jäteastian löyhkän täällä asti*. Etenkin jälkimmäisessä lauseessa havainnon kohteena oleva ärsyke (jäteastian löyhkä) voidaan kuitenkin ymmärtää myös ainekseksi, joka täyttää koko tilan havaitsijan ja alkuperäpaikkansa välillä. Kysymys ei tällöin ole välttämättä ärsykkeen siirtymän ulottuvuudesta vaan enemmänkin ärsykeaineksen (hajun) esiintymisalueen ulottuvuudesta. Alhoniemen (1978) termin kyse ei tällöin olisi siirtymän terminatiivisuudesta (ulottuvuudesta) vaan enemmänkin (aineksen) esiintymisen terminatiivisuudesta.

5.1.2. Havaittavan paikka

Havainnon kohteen sijaintia kuvaavia elementtejä tarkasteltaessa nousee entistäkin keskeisemmäksi kysymys siitä, onko kohteena aistiärsyke vai aistiärsykkeen konkreettinen aiheuttaja. Jos *haistaa-* tai *kuulla-*verbin objekti viittaa aistiärsykkeeseen, tuntuu erosija olevan olosijaa ensisijaisempi vaihtoehto: *Kuulin naapurista riitelyn ääniä ~ Haistoin viemäristä karmean löyhkän* (ks. myös Alhoniemi 1975, 15). Mahdoton ei kuitenkaan ole olosijakaan: lause *Haistoin viemäriässä karmean löyhkän* voidaan tulkita merkityksessä 'haistoin [viemärin ulkopuolelta] että viemäriässä oli karmea löyhkä'. Kuulohavainnon ilmauksissa olosija käy esimerkiksi äänikokonaisuuden ja sen osan suhteen ilmaisemiseen: *Kuulin hänen äänessään nasaalisuutta; Hän kuuli nauhallalla outoa rahinaa*. Tällaisessa lauseessa sekä objektin että paikallissijailmauksen tarkoitteet ovat yleensä ääniärsykeitä, ja paikallissijailmaus kuvaa laajempaa äänikokonaisuutta, josta objekti erottaa osan. Myös jälkimmäisen lauseen ilmaus *nauhallalla*, joka kirjaimellisesti ajatellen tarkoittaa konkreettis-

ta esinettä, tulkitaan kontekstissaan 'nauhan äänisisällöksi'. Lauseessa olosijan aikaansaama eksistentiaalinen merkityssävy on myös varsin selkeä: 'hän huomasi, että nauhalla oli outoa rahinaa [esim. muun äänen joukossa]'.

Mikäli objekti viittaa konkreettiseen oloon tai ainekseen, olosija käy luontevammin kuvaamaan sen tarkoitteen sijaintia, esim. *Luulin kuulleeni tuolla pensaikossa eilen satakielen; Haistan komerossa valkosipulin*. Tällaiset lauseet muistuttavat näköhavainnon ilmauksia siinä, että niissä paikallissijailmaukset kuvaavat havainnon kohteen staattista sijaintipaikkaa eivätkä etenevän aistiärsyksen lähtökohtaa. Myös erosija on silti mahdollinen vaihtoehto: *Kuulin pellolta puimurin; Haistoin viemäristä kuolleen rotan*. Merkityserona olo- ja erosijan välillä on se, että erosija tuo jälleen lauseisiin "aistin avulla erottamisen" ja aistimiskykyä korostavan merkityksen, joka olosijaisilta ilmauksilta puuttuu (vrt. aiemmin käsiteltyyn näköhavaintolauseeseen sijavaihteluun *Näin hänet verhon takana ~ verhon takaa*). Lisäksi – samalla tavoin kuin edellä *nähdä*-verbin yhteydessä – myös *kuulla*- ja *haistaa*-verbien yhteydessä aistihavainnon eksistentiaalinen luonne saattaa vaikuttaa paikanilmausten suuntaisuuteen. Nytkin olosijainen lause kuvaa tarkoitteen olemassaolon havaitsemista, erosijainen lause taas lähinnä aistilla erottamista ja ärsyksen liikettä aiheuttajansa luota kohti havaitsijaa. Esimerkiksi lause *Haistoin keitossa valkosipulin* ilmaisee eksistentiaalisen tapaista aistihavaintoa, jossa tarkoitteen olemassaolo huomataan ('haistoin, että keitossa oli valkosipulia'). Sen sijaan lause *Haistoin keitosta valkosipulin* ilmaisee kykyä huomata aistilla tarkoitteen läsnäolo tai mentaalisesti erottaa se muusta kokonaisuudesta ('pystyin haistamaan keitossa olevan valkosipulin').

Koska erosijoilla ja niistä etenkin elatiivilla on usein myös väylän ilmaisevan funktio (esim. *Hypäsin ikkunasta 'ikkunan läpi'*, ks. Leino 1993), saattaa elatiivilla ilmaistu aistihavaintokin tulla toisinaan tulkituksi väylämäisesti, ikään kuin aistimus läpäisisi elatiivin tarkoitteen mutta olisi peräisin jostain muualta. Tällainen tulkinta syntyy etenkin abstraktimmilla merkitysalueilla: olosijainen lause *Kuulin laulussa säveltäjän ahdistuksen* esittää ahdistuksen osana laulua, kun taas *Kuulin laulusta säveltäjän ahdistuksen* saa väylämäisen tulkinnan 'laulun läpi t. avulla' (Viinämäki 2003, *huomata*-verbistä).

5.2. Kuulua ja haista

Kuulo- ja hajuaistimusta voidaan näköaistimusten tapaan kuvata myös havaittavuusverbeillä, jotka valitsevat subjektikseen havainnon kohteen tai aistiärsyksen ilmauksen ja jättävät havaitsijan implisiittiseksi. Verbien *kuulua* ja *haista* subjekti voi koodata joko aistiärsykettä itseään tai sen aiheuttajaa samaan tapaan kuin vastaavien transitiiivverbien objekti (*Traktori ~ traktorin ääni kuuluu sisälle asti; Roskapönttö ~ roskapöntön tunkkainen lemu haisee*

makuuhuoneeseen asti). Näiden verbien yhteydessä havaitsija jää implisiittiseksi ja geneeriseksi, mutta kuten edellisistä esimerkeistä näkyy, sen paikka voidaan ilmaista tulosijalla. Sitä vastoin erosijainen *Traktori ~ traktorin ääni kuuluu puistosta asti* tulkitaan niin, että juuri traktori on puistossa. Ero näköhavaintoa kuvaavaan *näkyä*-verbiin (joka sallii kummankin suuntaisuuden) on tässä varsin selvä: esimerkiksi lause *Traktori näkyy puistoon asti ~ puistosta asti* voidaan sijan suuntaisuudesta riippumatta tulkita niin, että puistossa on havaitsija. Sen sijaan lauseessa *Traktori kuuluu puistosta asti* paikanilmaus kuvaa ennen kaikkea traktorin sijaintia, kun taas lauseessa *Traktori kuuluu puistoon asti* se kuvaa havaitsijan sijaintia. Vastaavasti lauseessa *Roskapönttö haisee saunalle asti ~ saunalta asti* tulosija ilmaisee ensisijaisesti havaitsijan, erosija havaittavan sijaintia.

Tämä suuntaisten elementtien tulkinta erottaa *kuulua-* ja *haista-*verbit selvästi *näkyä-*verbistä. Toisaalta ne erottuvat suuntaisuuden suhteen myös havaintoverbivastineistaan (*kuulla* ja *haistaa*): kuten edellä todettiin, näiden havaintoverbien yhteydessä erosija saattaa ilmaista niin havaitsijan kuin havaittavankin paikkaa (*Kuulin teidän riitanne makuuhuoneesta* [joko minä olen tai riitelijät ovat makuuhuoneessa]; *Haistoin roskapöntön saunan nurkalta* [joko minä olen tai roskapönttö on saunan nurkalla]). Havaittavuusverbien yhteydessä taas erosija ilmaisee nimenomaan havaittavan paikkaa (*Keskustelu kuului makuuhuoneesta; Roskapönttö haisi puutarhasta*). Tämä on odotuksenmukaista siihen nähden, että havaittavuusverbit korostavat havaittavaa valitsemalla sen ainoaksi argumenttikseen ja jättämällä havaitsijan koodaamatta. Niinpä niiden voikin olettaa vahvemmin suosivan havainnon esittämistä havaitsijaa kohti etenevänä liikkeenä. Kuten edellä kuitenkin todettiin, näköhavaintoverbit ovat tässä suhteessa toisenlaisia, sillä sekä *nähdä* että *näkyä* sallivat suuntasijojen molemmat tulkinnat.

Olennainen seikka suuntaisuuden kannalta on myös edellä käyttämässäni esimerkklauseissa esiintyvien, merkitykseltään terminatiivisten partikkeleiden (*asti* tai *saakka*) tehtävä. Kuulo- ja etenkin hajuaihimusta kuvaavissa lauseissa näiden elementtien mukanaolo tuntuu usein lähes välttämättömältä, jotta lauseille saataisiin tavoiteltu tulkinta, jossa havaitsija ja havaittava sijaitsevat eri paikoissa. Usein paljas paikanilmaus ilmaisisi havaittavan ja havaitsijan välittömämpää läheisyyttä kuin terminatiivisen partikkelin sisältävä ilmaus: esimerkiksi lause *Roskapönttö haisi puutarhaan* merkitsee lähinnä 'levitti hajua puutarhaan' toisin kuin lause *Roskapönttö haisi puutarhaan asti*, jossa kysymys on aistihavainnon ulottuvuudesta. Niinpä ensimmäisessä lauseessa roskapönttö saattaa itsekään olla puutarhassa (vrt. *Roskapönttö haisi koko puutarhaan* 'täytti hajulla koko puutarhan'), mutta jälkimmäisessä esimerkissä sen on oltava puutarhan ulkopuolella. Vastaavaa eroa ei ole lauseilla *Roskapönttö näkyi puutarhaan* ja *Roskapönttö näkyi puutarhaan asti*, joissa molemmissa roskapöntön on sijaittava puutarhan ulkopuolella. Jälkimmäisessä lauseessa

partikkeli *asti* kyllä korostaa terminatiivisuutta (aistihavaintoväylän ulottuvuutta), mutta ei aiheuta sitä (terminatiivisuutta korostavasta vs. sitä aiheuttavasta tulkinnasta ks. Päiviö, tulossa).

Ero johtuu osaltaan myös erilaisia aistimuksia kuvaavien verbien merkityseroista. Erityisesti *haista*-verbi ilmaisee 'hajuistilla aistittavuuden' lisäksi 'hajun erittämisen' merkitystä ja eroaa tässä selvästi *näkyä*-verbistä, joka tarkoittaa yksiselitteisesti näköaistilla havaittavuutta, ei jonkinlaisen näköärsyksen erittämistä. Ero näkyy mahdollisuutena käyttää *haista*-verbiä sellaisessa tilalauseessa kuin *Täällä haisee* (vrt. selvästi vajavaiset *?Täällä näkyy* tai *?Täällä kuuluu*). Verbi *kuulua* tuntuu olevan tässä merkitykseltään ('kuuloaistilla havaittavuus' vs. 'ääniärsyksen aiheuttaminen') kahden muun verbin välissä, kuitenkin lähempänä *näkyä*- kuin *haista*-verbiä.

Havaittavan sijaintia voidaan näiden havaittavuusverbien yhteydessä ilmaista muutossijojen lisäksi myös olosijalla: *Lumiaura kuuluu pihalla*; *Pilaantunut kala haisi jääkaapissa*; *Roskapönttö haisi saunan nurkalla*. Lauseet voidaan kuitenkin ymmärtää myös niin, etteivät ne kerro mitään konkreettisen havainnon kohteen sijainnista, vaan – konkreettismerkityksisestä subjektistaan huolimatta – kuvaavat metonymisesti pikemminkin subjektin merkitsemän olion aikaansaaman ärsykeaineksen sijaintia, ts. 'pihalla on kuultavissa lumiauran ääntä' (vaikka aura itse olisi muualla), tai 'jääkaapissa on pilaantuneen kalan hajua' (vaikkei välttämättä konkreettista kalaa).

5.3. Kuunnella ja haistella

Havainnointiverbit *kuunnella* ja *haistella* rinnastuvat agenttiivisuutensa vuoksi *katsoa*-verbiin. Niidenkin yhteydessä havaitsijan paikkaa kuvataan luontevimmin erosijalla, ja tällöin agenttiivinen havainnointi hahmotetaan energiavirraksi, joka suuntautuu havainnoijasta pois päin. Olosija on kuitenkin usein mahdollinen vaihtoehto, ja niinpä esiintyy sellaista sijavaihtelua kuin *Presidentti kuunteli juhlapuheen aitiostaan ~ aitiossaan* ja *Isä kuunteli nojatuolissaan ~ nojatuolistaan radiohartausta*. Tulosija (*aitioonsa*; *nojatuoliinsa*) sitä vastoin ei näissä lauseissa ole luonteva vaihtoehto; aivan mahdoton se ei kuitenkaan *kuunnella*-verbinkään yhteydessä liene, sillä sellainen lause kuin *Kilpailija kuunteli tulokset takahuoneeseen*³ tuntuu edellisiä esimerkkejä luontevammalta.

Hieman samaan tapaan kuin edempänä *katsoa*-verbin yhteydessä (tyyppi *Isä katsoi sohvalta tv-uutisia*) olosijan voi näissäkin esimerkeissä ajatella korostavan havainnointia eräänlaisena havaitsijan sisäisenä toimintana, ei niin-

³ Kiitän esimerkistä Krista Ojutkangasta.

kään havaitsijan ja havaittavan vuorovaikutuksena. Verbit *kuunnella* ja *haistella* muistuttavat näin ollen havaitsijan paikan koodauksessaan agentiivista näköhavaintoverbiä *katsoa*. Samankaltaisuus koskee myös havainnon kohteen paikan koodausta: sitä ei näidenkään verbien yhteydessä tunnu voitavan erityisen luontevasti ilmaista olosijalla eräitä lausekkeeksi jäsenyviä tapauksia lukuun ottamatta. Lause *Kuuntelin lumiauraa pihalla* voidaan tulkita niin, että [*lumiauraa pihalla*] on NP, johon sisältyy jälkiattribuutti. Toinen tulkintavaihtoehto on se, että piha on lokaatio, jossa sijaitsee pelkkä havaitsija, tai näyttämö, jossa sijaitsevat sekä havaitsija että havaittava (vrt. tulkinnaltaan yksiselitteiseen versioon *Kuuntelin pihalla lumiauraa*, jossa NP-tulkinta on mahdollon ja *pihalla* on siksi verbin adverbiaali). Sen sijaan, aivan kuten *katsoa*-verbinkin yhteydessä, havainnon kohteen paikkaa voidaan ilmaista erosijalla, mikäli lause ilmaisee tiedon siirtymistä tai jonkinlaista etsimistä (*Kuuntelin radiosta uutiset*; *Kuuntelin* ['yritin kuulostella'] *välikatosta hiirten rapinaa*; *Haistelin hänen vaatteistaan tupakan hajua*; *Huumekoira haisteli matkalaukuista heroini-pakkauksia*.)

6. Lähiaistit: tunto ja maku

Tunto ja maku ovat lähiaisteja, joten niitä kuvaavista lauseista ei voida sillä tavoin systemaattisesti eritellä joko pelkän havaitsijan tai pelkän havainnon kohteen paikkaa kuvaavia paikallissijailmauksia kuin etäaistimusten ilmauksista. Lähiaisti on etenkin maku, sillä makuaistimus edellyttää havainnoitavan kohteen sijaitsemista havaitsijan suussa. Tuntoaisti sitä vastoin voi toimia myös etäämpää, mikäli jonkinlainen aines välittää aistimuksen sen lähtökohdasta havaitsijan iholle tai aistimus on jonkinlaista säteilyä, esim. lämpöä tai kylmyyttä. Tällaisissa tapauksissa se vastaa edempänä käsiteltyjä ääni- tai hajuärsykeitä, ja havaitsijan paikkaa voidaan kuvata niin tulo-, ero- kuin olosijallakin: *Tunsin takan lämmön nojatuoliini asti ~ nojatuolistani asti ~ nojatuolissani asti*. Näissä esimerkeissä tuntoaistimuksen kohteeksi esitetään välittäjäaineen kautta etenevä ärsyke (lämpö). Tulossijailmaus (*nojatuoliini*) hahmottuu tällöin ärsykkeen etenemissuuntaa ja erossijailmaus (*nojatuolistani*) taas aistijasta lähtevän fiktiivisen energian suuntaa kuvaavaksi. Samoin kuin muissakin ensisijaisesti ärsykkeisiin kohdistuvaa aistimusta kuvaavissa esimerkeissä olosijailmaus (*nojatuolissani*) voidaan nytkin tulkita siten, että se kuvaa ärsykeaineen sijaintia jatkumolla, joka ulottuu sen lähtökohdasta havaitsijan paikkaan saakka. Lause voi siis merkitä, että takan lämpö täyttää takan ja nojatuolin väliin jäävän tilan, eikä aistimusta tällöin tarvitse tulkita fiktiivisenä liikkeenä.

Havaitsijan paikan lisäksi tuntoaistimuksen ilmauksessa voidaan spesifioida paikallissijailmauksella myös se havaitsijan ruumiinosa, jossa aistimus tapah-

tuu, esim. *Hän tunsi lattian kylmyyden jaloissaan; Hän tunsi käsivarressaan ampiaisen piston*. Tämä johtuu siitä, että tuntoaistimuksessa aistielimenä toimii iho, joka peittää koko elollisen olion ruumiin, kun taas muut aistimukset tapahtuvat sijainniltaan tarkkarajaisemmissa aistielimissä.

Pelkän havaittavan paikkaa voidaan tuntoaistimuksessa ilmaista silloin, kun aistimus etenee jonkin välittäjäaineen läpi ja havaittava sijaitsee erillään havaitisijasta. Tällöin havaittavana voi olla myös konkreettinen esine, esim. *Prinsessa tunsi herneen patjansa alla ~ alta*. Kuten esimerkki osoittaa, havaittavan paikan ilmauksina kyseeseen tulevat sekä olo- että erosija. Näiden välinen merkitysero on samantyyppinen kuin muidenkin aistihavaintoilmausten yhteydessä: olosija ilmaisee eksistentiaalisen tyyppistä havaintoa ('prinsessa huomasi tuntoaistillaan, että patjan alla oli herne'), erosija taas aistimiskykyä ('prinsessa pystyi tuntemaan herneen patjan alta'). Alhoniemi (1975, 8) antaa olosijan käytöstä esimerkin *Lääkäri tunsi nystyrän potilaan mahassa*, jossa olosijalla samoin kuvataan havaittavan paikkaa. Erosija olisi tässäkin mahdollinen, mikäli 'tuntemista' ajateltaisiin nimenomaan inkoatiivisena havaintona: *Sairaalassa lääkäri tunsikin heti sen nystyrän ihoni alta* 'pystyi tuntemaan' tai 'löysi tunnustelemalla'. Kuten aistihavaintoilmausten yhteydessä yleisesti, abstraktin sisällön ollessa havainnon kohteena erosija käy ainoaksi luontevaksi vaihtoehdoksi: *Tunsin hänen kädestään, että hänellä oli kuumetta*.

Makuaistimusta kuvaavan (ei-agentiivisesti tulkitun) *maistaa*-verbin yhteydessä pelkän havaittavan paikkaa voidaan kuvata paikallissijailmauksella, mikäli se tarkoittaa maistettavaa kokonaisuutta, josta makuaistillla havaitaan esim. erilaisia makusävyjä tai aineksia. Tällöin sekä olo- että erosija käyvät: *Hän maistoi makaronilaatikossa ~ makaronilaatikosta kananmunan*. Sijojen välinen hienoinen merkitysero on nytkin se, että olosijalla kuvataan olemassaolon havaitsemista ('huomasi maistamalla, että laatikossa oli kananmunaa'), erosijalla taas makuaistillla erottamista ('pystyi maistamaan kananmunan'). Erosija kuvaa tässäkin eräänlaista mentaalista erottamista tai "poimimista", joka voi tapahtua ikään kuin esteen läpi (*Vaikka maustoin makaronilaatikon voimakkaasti, hän maistoi silti siitä kananmunan*). Olosija taas kuvaa ylipäättään läsnäolon havaitsemista. Mikäli havaittavana on abstrakti sisältö, on jälleen käytettävä erosijaa: *Makaronilaatikosta maistaa, että se on valmistettu taitavasti*.

Maku- ja tuntoaistimuksia kuvaavia intransitiiviverbejä ovat *maistua* ja *tuntua*. Paikanilmausten suhteen näiden verbien käyttäytyminen aistihavaintoverbeinä lienee samanlaista kuin edellä käsiteltyjen havaintoverbien *maistaa* ja *tuntea*. Implisiittisen havaitisijan paikkaa voidaan *tuntua*-verbin yhteydessä kuvata samalla tavoin kuin transitiivisen *tuntea*-verbinkin yhteydessä, esim. *Takan lämpö tuntuu tänne asti ~ täällä asti ~ täältä asti*. Edelleen samoin kuin *tuntea*-verbin yhteydessä olosijainen ilmaus voidaan tällöin käsit-

tää niin, että se kuvaa ärsykeaineuksen (lämmön) sijaintialueen ulottuvuutta, ei fiktiivistä siirtymää.

Maistua- ja *tuntua-*verbien yhteydessä subjektilla koodattavan havainnon kohteen sijaintia voidaan kuvata niin olo- kuin erosijallakin periaatteessa samoin ehdoin kuin edellä käsiteltyjen havaintoverbien (*maistaa* ja *tuntea*) yhteydessä. Tuntoaistimuksen kohteen paikkaa kuvaa siten esimerkiksi lause *Herne tuntui patjan alla ~ patjan alta*, jossa havaitsija jää implisiittiseksi. Sijavaihtoehtojen merkitysero tuntuu nyt jopa selvemmältä kuin havaittavuusverbin yhteydessä: olosija kuvaa olemassaoloa ('tuntoaistilla havaittavissa oli, että patjan alla oli herne'), erosija taas havaintokyvyn ulottuvuutta ('patjan alla oleva herne tuntui patjan läpi'). Selvä ero on myös lauseilla *Makaronilaatikossa maistui kananmuna* 'saattoi maistaa, että laatikossa oli kananmunaa' ja *Makaronilaatikosta maistui kananmuna* 'kananmuna maistui laatikon muun maun läpi, esim. liian voimakkaana'.

Agentiiviset verbit *maistella* ja *tunnustella* (samoin kuin agentiivisesti tulkittu *maistaa*) voivat periaatteessa saada pelkän havaitsijan paikkaa kuvaavan paikallissijamääritteen, joka merkitään erosijalla ja joka ilmaisee agentiivisen toiminnan lähtökohtaa: *Vauva maisteli juhlapöydän herkuja syöttötuolistaan (~ syöttötuolissaan)*; *Potilas tunnusteli tulijan kättä vuoteestaan*. Ensimmäisessä lauseessa tosin on kyseenalaista, voidaanko syöttötuoli tulkita pelkän havaitsijan paikaksi, koska maistaminen edellyttää havainnon kohteen viemistä havaitsijan suuhun. Jos kuitenkin ajatellaan maistamisen eräänlaisena toiminnallisena energiavirtana kohdistuvan pöydällä tarjolla oleviin erilaisiin ruokiin, voisi tällainen tulkinta olla mahdollinen. *Tunnustella-*verbin yhteydessä pelkän havaitsijan paikan ilmaiseminen on luontevampaa. Toisin kuin epäagentiivinen *tunteminen*, agentiivinen *tunusteleminen* kohdistuu myös tyypillisesti konkreettisiin esineisiin eikä abstrakteihin ärsykkeisiin.

Havaittavan paikkaa voidaan näiden verbien yhteydessä ilmaista lähinnä erosijalla, jolloin merkitys on 'aistin avulla etsiminen': *Hän maisteli viinistä hedelmäisyyttä* 'yritti makuustillaan erottaa'; *Hän tunnusteli patjan alta hernettä* 'yritti löytää' (vrt. *Hän katsoi komerosta* 'etsi katseellaan jotakin'); *Lääkäri tunnusteli potilaan kaulalta pulssia*.

7. Kokoavaa tarkastelua

Aistihavaintoverbien paikallissijamääritteiden tarkastelu on edellä osoittanut ensinnäkin sen, että näköhavainto hahmotetaan eräässä mielessä staattisemmaksi kuin muut (etä)aistihavainnot, sillä näköhavaintotilanteen osallistujien sijainnin ilmaisemisessa olosijoilla on laaja tehtäväkenttä. Juuri *nähdä-*verbin yhteydessä havainnon kohteena olevan konkreettisen olion sijaintia kuvataan tyypillisimmin olosijalla (*Näin puussa linnun*; *Näin numerosi puhelinluette-*

lossa; Näin televisiossa *Krissen* [= henkilön]). Erosijan käyttö edellyttää yleensä jonkinlaisen tajunnansillön siirtymistä havaittajalle (*Näin televisiosta uutiset; Näin numerosi puhelinluettelosta; Näin televisiosta Krissen* [= ohjelman]). Muilla etäaistialueilla (kuulo, haju) taas havaittavan paikan tyypillisin ilmaus lienee juuri erosija, joka esiintyy sellaisissakin tapauksissa, joissa havaittavaksi esitetään konkreettinen olio (*Kuulin puusta satakielen; Haistoin viemäristä kuolleen rotan*).

Perusero yhtäältä näköaistimusta ja toisaalta kuulo- tai hajuaistimusta kuvaavien ilmausten välillä lieneekin se, että näköhavainnon kohteeksi esitetään konkreettinen olio ”itse”, kuulo- ja hajuhavainnon kohteeksi taas voidaan esittää myös konkreettisen olion lähettämä aistiärsyke, jota voidaan kuvata sellaisilla substantiiveilla kuin *ääni* tai *haju* (makuaistimuksessa *maku*). Tällaista merkitykseltään neutraalia substantiivia ei näköaistimuksen merkityskentässä ole (esim. *näky* ei ole merkitykseltään neutraali, vaikka muistuttaakin muita mainittuja ilmauksia siinä, että esittää tarkoitteensa eräänlaisena näköhavaintosignaalina). Ero suuntaisuusilmausten käytössä selittyy osin juuri sillä, että kuulo- ja hajuhavainnossa ymmärretään olevan kysymys aistiärsykkeen etenemisestä havainnon kohteesta kohti havaittajaa, kun taas näköhavainnon kohteeksi esitetään staattisesti sijaitseva olio.

Havaintoilmauksiin liittyy usein myös eksistentiaalinen merkitys, jota edellä on käsitelty lähinnä *näkyä*-verbin yhteydessä mutta joka usein on mukana muidenkin havaittavuus- ja havaintoverbien merkityksessä. Olemassaolo esitetään tällöin havaittavuutena tietyllä aistilla joko geneerisesti (havaittavuusverbit) tai konkreettisen havaittajan kannalta (havaintoverbit). Sitä vastoin agenttiiviset havainnointiverbit eivät saa tällaista eksistentiaalista merkitystä vaan kuvaavat aistin käyttöä sellaisen kohteen havainnointiin, jonka olemassaolosta havaittaja on jo tietoinen. Eksistentiaalinen merkitys tuntuu kaikilla aistialueilla kytkeytyvän ennen kaikkea olon käyttöön havaittavan paikan kuvauksessa, kun taas erosija korostaa yleensä havaintoväylän esteettömyyttä.

Erilaisia aistimuksia kuvaavien havaittavuusverbien käypyyksensä varsinaiseen eksistentiaalilauseeseen vaihtelee melko suuresti. Kuten edellä on todettu, *näkyä*-verbi on tässä suhteessa jonkinlainen ääritapaus, sillä se ottaa partitiivisubjektikseen toisinaan myös jaotontarkoitteisen substantiivin (*Niemen takaa näkyi venettä*). Kuulohavaintoverbi *kuulua* ei salli tällaista käyttöä (**Niemen takaa kuului [lähestyvää] venettä*), mikä on ymmärrettävää sikäli, että kuulohavainnon ei yleensä ajatella kohdistuvan oloon itseensä vaan sen lähettämään ärsykesignaaliin. Tällaista ärsykesignaalia kuvaava substantiivi taas on ainesana ja siten partitiivisubjektiksi käypä: *Niemen takaa kuului airojen loisketta* [tai: *airojen loiske*]. Tuntoaistimusta kuvaava *tuntua*-verbi sallii joissain tapauksissa partitiivisubjektin, jonka merkitys on selvästi kvantifioiva: *Kankaassa tuntui karheus ~ karheutta* (= jonkin verran karheutta), *Ilmassa*

tuntui kosteus ~ kosteutta. Mielenkiintoista on, että muut havaittavuusverbit (*maistua* ja *haista*) eivät tunnu hyväksyvän partitiivisubjektiksi edes ainesanaa, vaikka esiintyvätkin sanajärjestykseltään eksistentiaalilauseen tyyppisessä konstruktiossa: *Keitossa maistui suola ~ *suolaa; Talossa haisi homeen tunkkainen löyhyä ~ *homeen tunkkaista löyhyä.*

Kuten aiemmin *nähdä*-verbin osalta kävi ilmi, myös havaintoverbit voivat ilmaista eksistentiaalista merkitystä, mikäli eksistentiaalisuus ymmärretään semanttiseksi kategoriaksi, suunnilleen 'olemassaolon huomaamiseksi aistin avulla'. Tällaista merkitystä pystyvät ilmaisemaan kaikki edellä käsitellyt havaintoverbit. Nämä verbit ovat aspektuaalisesti kaksikasvoisia, sillä ne voivat ilmaista yhtä hyvin inkoatiivista kuin jatkuvaakin aistihavaintoa. Erikoista on, että näiden verbien objekti on aspektuaalisesta tulkinnasta riippumatta aina totaaliobjekti, elleivät kvantiteettiseikat motivoi partitiivia. Aspektuaalista partitiiviobjektia nämä verbit eivät saa, minkä osoittaa tarkoitteeltaan jaottoman yksikkömuotoisen partitiivisubjektin käymättömyys niiden yhteyteen: *Näin auton [*autoa] koko ajan; Kuulin vauvan [*vauvaa] koko ajan; Vaikka ikkunat olivat tiukasti kiinni, haistoin heidän luonaan koko ajan vain naapurin sikalan [*naapurin sikalaa]; Koko ateriamme ajan maistoin keitossa valkosipulin [~ valkosipulia (ainesanaksi tulkittuna)]; Tunsin hänen puristuksensa [*hänen puristustaan] ranteessani koko kävelyämme ajan.* Esimerkeissä esiintyvä jatkuvuutta merkitsevä keston ilmaus pakottaa tulkitsemaan ne nimenomaan jatkuvaa aistihavaintoa kuvaaviksi; silti partitiivi joko ei käy ollenkaan tai aiheuttaa muutoksen objektin tulkinnassa. Luvussa 4.4. esitin, että *nähdä*-verbin voi ajatella ilmaisevan eräänlaista "jatkuvaa näköaistilla huomaamista", etenkin sellaisissa lauseissa, joissa objektin tarkoitteen olemassaolon ajallinen jatkuminen on kyseenalaista (esim. *Koko keskustelumme ajan näin pilkallisen virnistyksen hänen kasvoillaan*). Muilla (etä)aistialueilla, siis kuulo- ja hajuaistimusten ilmauksissa, tällainen havainnon kohteen olemassaolon jatkuvuuteen liittyvä epävarmuus lienee vieläkin ilmeisempää, koska kuulo- ja hajuaistimuksen ymmärretään näköaistimusta vahvemmin kohdistuvan havainnon kohteen lähettämään ärsykkeeseen, ja jatkuva aistihavainto edellyttää, että myös ärsykkeen lähettäminen jatkuu koko havainnon ajan. Sellaisissa lauseissa kuin *Kuulin koko ajan traktorin äänen* tai *Haistoin koko ajan homejuuston löyhyä* aistihavainto on siten jatkuvaa äänen tai hajun havaitsemista. Ääni ja haju taas ovat eräänlaista ainesta, joka eräässä mielessä "kuluu" ajassa ja joka on havaittava koko ajan uudestaan.

Vaikka havaintoverbejä sisältävät lauseet kokonaisrakenteeltaan muistuttavatkin havainnointiverbejä sisältäviä lauseita (ne ovat transittiivisia lauseita, joissa havaitsija koodataan subjektiksi ja havaittava objektiksi), ne ovat merkityksensä puolesta lähempänä havaittavuusverbejä sisältäviä intransitiivilauseita: aistihavainto edustaa niissä samaa ei-agenttiivista tyyppiä, jossa havaittavan olemassaolo todetaan, ja havaitsijan ja havaittavan paikkaa ilmaistaan

näissä pääpiirteissään samalla tavalla. Etenkin generisen nollasubjektin sisältävä lause, jossa esiintyy havaintoverbi, on merkitykseltään lähellä havaittavuusverbin sisältävää lausetta (*Täältä näkee ~ näkyy kadulle; Metsässä kuulee ~ kuuluu tuulen huminaa*).

Edellä osoitettujen merkityserojen lisäksi ero- ja olosijan välillä voi ajatella olevan myös niiden edustamien käsitteistysten välinen, subjektiivisuuteen ja puhujan valitsemaan näkökulmaan liittyvä hienovarainen ero. Olosijaista ilmausta käyttäessään puhuja tuntuu tarkastelevan tilannetta ennen kaikkea havaitsijan näkökulmasta ja identifioituvan havaitsijaan: kysymys on siitä, mitä havaitsija jossain paikassa havaitsee, ei automaattisesti siitä, mitä paikassa todellisuudessa on. Erosija taas esittää pikemminkin ulkopuolisen, objektiivisen näkökulman, josta käsin puhuja tarkastelee aistihavainnon onnistumista havaitsijan ja havaittavan välillä. Niinpä olosijaisissa lauseissa *Liisa kuuli laulussa säveltäjän ahdistuksen, Pekka maistoi makaronilaatikossa kananmunan* tai *Lapsi tunsi oudon möykyn patjansa alla* on mahdollinen tulkinta, jossa puhuja samastuu havaitsijaan ja tämän havaintoelämykseen muttei ota suoraan vastuuta siitä, oliko havainnon kohde todellisuudessa olemassa. Tästä syystä lauseet sallivat tulkinna, jossa ne kuvaavat vain kokijan sisäisiä aistielämyksiä ('Liisan vaikutelma oli, että sävellys ilmensi ahdistusta', 'Pekasta tuntui kuin makaronilaatikossa olisi maistunut kananmuna' tai 'Lapselta tuntui että patjan alla oli möykky'). Erosijaa käyttäessään (*Liisa kuuli laulusta säveltäjän ahdistuksen; Pekka maistoi makaronilaatikosta kananmunan; Lapsi tunsi oudon möykyn patjansa alta*) puhuja taas tarkastelee tilannetta ulkopuolisen näkökulmasta, objektiivisesti, ja lauseet ymmärretään olosijaisia lauseita todennäköisemmin siten, että havaittava todella sijaitsee paikassaan. Etenkin *nähdä*-verbillä on puhtaan aistihavainnon ilmaiseksen lisäksi tehtävä ilmaista havaitsijan subjektiivista arvostelmaa: *Pekka näkee sinussa pahimman kilpailijansa; Näen hänessä tulevan tasavallan presidentin*. Tällöin kysymys ei ole suoranaisestä objektin tarkoitteen aistilla havaitsemisesta, vaan olosijalla ilmaistun henkilön jonkinlaista ominaisuutta koskevan vaikutelman esiintymisestä.

Kieltolauseessa olo- ja erosijan merkitysero käy tässäkin tapauksessa myöntölausetta selvemmin esille: lauseet *Liisa ei kuullut laulussa säveltäjän ahdistusta, Pekka ei maistanut makaronilaatikossa kananmunaa* ja *Lapsi ei tuntenut möykkyä patjansa alla* kieltävät aistivaikutelman syntymisen mutta jättävät auki sen mahdollisuuden, että laulussa todellisuudessa oli ahdistusta, makaronilaatikossa kananmunaa tai patjan alla möykky. Erosijaiset lauseet *Liisa ei kuullut laulusta säveltäjän ahdistusta, Pekka ei maistanut makaronilaatikosta kananmunaa* ja *Lapsi ei tuntenut möykkyä patjansa alta* sitä vastoin tuntuvat implikoivan, että havaittava kohde kyllä oli kuvatussa paikassa, mutta subjektin tarkoite ei sitä kyennyt havaitsemaan ('ei huomannut'). Merkitysero on toisin sanoen samantyyppinen kuin luvussa 4.1.2. mainitussa mini-

miparissa *En nähnyt sinua verhon takana ~ verhon takaa*: erosijaisissa lauseissa itse sijaintisuhde on vahvemmin osa puhujan todellisuuskäsitystä kuin vastaavissa olosijaisissa lauseissa. Ilmiö liittyy myös olosijaisen ilmauksen edellä käsiteltyyn eksistentiaalisuuteen: olosijailmauksessa kielto ymmärretään eksistentiaalisen kiellon tavoin, erosijailmauksessa kielto taas kohdistuu vain aistihavainnon liikkeeseen havaintoväylällä. Ero ilmenee myös kysymyslauseessa: olosijainen *Näetkö tässä valokuvassa Pekan?* ei ota kantaa siihen, esiintyykö Pekka puhujan käsityksen mukaan kuvassa vai ei, kun taas erosijainen *Näetkö tästä valokuvasta Pekan?* nimenomaan ilmaisee, että Pekka esiintyy kuvassa. Tällaisen eron olemassaolo merkitsee sitä, että aistihavaintoa kuvatessaan puhuja voi vaihdella paitsi havainnon suuntaa ja tähän liittyviä tulkintoja myös sitoutumistaan havainnon onnistuneisuuteen ja todenmukaisuuteen.

LÄHTEET

- ALHONIEMI, ALHO 1975: Eräistä suomen paikallissijojen keskeisistä käyttötavoista. *Sananjalka* 17, 5–24.
- 1978: Suomen kielen terminatiiveista. ALHO ALHONIEMI, JUSSI KALLIO, MAUNO KOSKI, PÄIVI RINTALA ja KALEVI WIIK (toim.): *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- DIK, SIMON & HENGEVALD, KEES 1991: The hierarchical structure of the clause and the typology of perception-verb complements. *Linguistics* 29, 231–259.
- HAKANEN, AIMO 1980: Existential clauses: An Introduction. 155–160. OSMO IKOLA (toim.): *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20–27.VIII.1980. Pars III: Dissertationes symposiorum linguisticorum*, 155–160. Turku: Suomen Kielen Seura.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1996: Ollako vai eikö olla – eksistentiaalilauseen subjektin kohtalonkysymys. *Virittäjä* 100, 340–356.
- HUUMO, TUOMAS 1996: Ei-temporaalisten tila-adverbiaalien temporaalisista tulkinnoista. *Sananjalka* 38, 35–64.
- 1997: Partitiivisubjekti ja tilajatkumot. *Sananjalka* 39, 65–97.
- 1999a: Kieltoalauseen partitiivisubjektin semantiikkaa. *Sananjalka* 41, 21–42.
- 1999b: Space as time: temporalization and other special functions of locational setting adverbials. *Linguistics* 37/3, 389–430.
- 2001: Kvasiresultatiiivilauseet: Esimerkki dynaamisesta subjektiivisesta käsitteistyksestä. *Puhe ja kieli* 21:2, 85–101.
- 2002: Mikä kielen mielestä on tuloksellista? Polysemian silta resultatiivisuudesta kvasiresultatiivisuuteen. ILONA HERLIN, JYRKI KALLIOKOSKI, LARI KOTILAINEN ja TIINA ONIKKI-RANTAJÄSKÖ (toim.): *Äidinkielen merkitykset*, 534–555. Helsinki: SKS.
- tulossa. 'I woke up from the sofa' – Subjective directionality in Finnish expressions of a spatio-cognitive transfer. LYLE CAMPBELL ja MARJA-LIISA HELASVUO (toim.): Case, space, and person in Finnish: Grammar from the human perspective. John Benjamins.
- IKOLA, OSMO 1956: Suomen lauseopin ongelmia V. *Virittäjä* 60, 334–353.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

- ITKONEN, TERHO 1974: *Erään sijamuodon ongelmia*. *Opuscula Instituti Linguae Fennicae* 53. Helsinki: Universitas Helsingiensis.
- JOKELA, HANNA 2004: *Geneerinen nollasubjektillause suomessa ja virossa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, suomen kieli.
- KARSIKAS, ELINA 2004: *Tuli huikean avara suo, ja sen kainalosta hyppäsi taivaalle karmea vuori*. Spatiaalisen sijainnin ilmaiseminen fiktiivisenä liikkeenä. *Sananjalka* 46, 7–39.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. *Virittäjä* 99:3, 337–358.
- LANGACKER, RONALD 1991: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LEINO, PENTTI 1989: Paikallissijat ja suhdessäntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma. *Virittäjä* 93:2, 161–219.
- 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomi 160. Helsinki: SKS.
- 1993: *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. *Kieli* 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LÖFLUND, JUHANI 1998: *Suomen kirjoitetun yleiskielen passiivi*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2003: Suuntaa ilmaisevat adverbiaalit, suhdessäntö ja *käsin*: ”ikkunointiin” perustuva analyysi. *Virittäjä* 107:2, 162–184.
- PANTHER, KLAUS-ÜWE ja LINDA THORNBURG 2003: The EFFECT FOR CAUSE metonymy in English grammar. ANTONIO BARCELONA (toim.): *Metaphor and Metonymy in the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- PENTTILÄ, AARNI 1956: Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. *Virittäjä* 60, 28–49.
- PÄIVIÖ, PIA tulossa: *Suomen kielen asti ja saakka*. Väitöskirja.
- SIRO, PAAVO 1960: Suomen yksinäislauseen perustavia ongelmia. *Sananjalka* 2, 36–51.
- 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki. Tietosanakirja Oy.
- TALMY, LEONARD: 2000. *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1: Concept Structuring Systems*. Cambridge: MIT Press.
- VIBERG, ÅKE 1984: The verbs of perception: A typological study. *Linguistics* 21, 123–163.
- 2001: Verbs of perception. MARTIN HASPELMATH, EKKEHARD KÖNIG, WULF OESTERREICHER & WOLFGANG RAIBLE (toim.): *Language typology and linguistic universals* Vol. 2, 1249–1309. Berlin: Walter de Gruyter.
- VIINAMÄKI, ANNA 2003: Paikallissijailmaukset ja huomata-verbin semantiikka. Tutkielmaseminaariesitelmä. Turun yliopisto, suomen kieli.
- VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish: Its syntax and discourse functions*. Helsinki: SKS.
- 1992. *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Helsinki: SKS.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1970: Konkreettisen substantiivin paikallissija-attribuutti suomen paikallissijajärjestelmässä. *Sananjalka* 12, 35–71.

TUOMAS HUUMO: *The language of cognition: How does Finnish conceptualise sensory perception?*

This article considers Finnish expressions of sensory perception, with special emphasis on how the directionality of a perceptive relationship is expressed and what kinds of factors determine the conceived directionality of perception. The directionality of a perceptive relationship manifests itself as directional ('from' vs. 'to') case marking of locative elements that indicate the position of one of the participants in a perceptive relationship, i.e., the experiencer (E) (who perceives something) and the stimulus (S) (the entity perceived). It has generally been observed in linguistics that languages often represent perceptive relationships through the use of directional elements, even though no actual motion of the participants takes place. The directional marking may thus be understood as being motivated by the fictive motion of a "perceptive signal", a mental content, or a substance (e.g., light, noise, smell).

In general, the experiencer of a perceptive relationship must be an animate entity capable of sensory perception. The nature of the stimulus, however, varies considerably: it can be a concrete entity (*I saw a dog*), an event or a state of affairs (*I saw the dogfight*), a substance (*I saw light*) or an abstract mental content (*I saw the time on the clock, I saw on the news that the president had died*), (cf. Dik and Hengevald 1991). The stimulus can also be some kind of signal, especially in the domains of hearing, smelling and tasting: *I heard birdsong; I felt the smell of blue cheese*.

In designating the directionality of sensory perception, two main strategies are available: a) experiencer => stimulus, b) stimulus => experiencer. In practice, strategy a) means that the position of the experiencer is marked with a 'from' case (or a corresponding directional adposition) and the position of the stimulus with a 'to' case. In strategy b) the position of the experiencer is marked with a 'to' case and the position of the stimulus with a 'from' case. It is also possible to use static locative expressions (cases meaning 'in', 'at', 'on', etc.) to mark the position of the participants, in which case no directionality is indicated.

Finnish basic perception verbs can be divided into three semantic groups, each of which is represented in all sensory domains: 1) intransitive "phenomenon" verbs that code the stimulus by their subject but leave the experiencer out of their argument structure, 2) non-agentive transitive "experience" verbs that code the experiencer with the subject and the stimulus with the object, and 3) agentive transitive "activity" verbs that code the experiencer with the subject and the stimulus with the object. The Finnish perception verbs, listed in the above-mentioned order for each sensory domain, include: *näkyä* 'be visible', *nähdä* 'see', *katsoa* 'look; watch' (visual perception); *kuulua* 'be audible', *kuulla* 'hear', *kuunnella* 'listen' (auditory perception); *haista* 'emit smell', *haistaa* 'feel a smell', *haistella* 'smell [agentive]' (olfactory perception); *maistua* 'taste [intransitive]', *maistaa* 'taste [transitive non-agentive]', *maistella* 'taste [transitive, agentive]' (taste); and *tuntua* 'feel [intransitive]', *tuntea* 'feel [transitive, non-agentive]', *tunnustella* 'feel [transitive, agentive]' (tactile perception).

However, this study only includes detailed accounts of expressions of vision, hearing and smelling. This is because these three senses allow a considerable distance between the participants, whose separate locations can thus be indicated by locative elements. The senses of taste and tactile perception do not allow such distances and are therefore not studied in detail.

The results of the study reveal differences between the semantic verb groups listed above (i.e., verbs of phenomenon, experience and activity). There are also interesting differences between the sensory domains. A central motivation for the utilisation of directionality strategy a) (E=>S) is the agentivity of the perception verb: agentivity of perception is associated with the general concept of agentivity where an agent transmits a force to a patient that undergoes a change as a result of the event. Thus the directional E=>S marking of the participants in an agentive perceptive relationship can be understood as reflecting the direction of this agentive "energy". On the other hand, when the perceptive event is understood as involving the transference of a mental content from the stimulus to the experiencer, then strategy b) (S=>E) is utilised. Here Finnish is quite productive, allowing expressions that would literally translate as *"I saw the news from television"*; *"I saw [=got] your number from the phone book"*; *"I smelt a rat from the sewer"*, etc.

It also seems that the nature of the stimulus is a crucial factor that motivates the use of directional vs. static locatives. If the stimulus is a concrete object, then its location is more typically indicated with a static case (especially in expressions of vision), but if it is a signal, a mental content, a radiation, a noise or a smell, then it is more natural to indicate its position with a 'from' case, or perhaps more appropriately, to indicate that it is in (fictive or real) motion towards the experiencer. There are, however, substantial differences between the sensory domains, in the sense that strategy b) is typical in expressions of hearing and smelling even if the stimulus is a concrete object, whereas expressions of vision favour strategy b) only if the stimulus is a mental content or a signal.